

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI**

MAKTABGACHA TA'LIM NAZARIYASI VA USLUBIYATI KAFEDRASI

“Himoya qilishga ruxsat beraman”
Pedagogika-psixologiya fakulteti dekani
_____ prof.X.A.Meliyev
“ ____ ” _____ 201_ y.

**5141700 – Maktabgacha ta'lim va bolalar sporti yo'nalishi bo'yicha bakalavr
darajasini olish uchun**

**“TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI MILLIY UMUMINSONIY
QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASH”
MAVZUSIDA BAJARILGAN**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajaruvchi: **Yaxyaeva Xushnida G'aybullaevna**
Ilmiy rahbar: **o'qit.G.Quvnoqova**
Ilmiy maslahatchi: **dots.O.Jamoldinova**

Ishni himoyaga tavsiya etaman mudira **o'qit.G.Quvnoqova** _____
(imzo)

BMI Maktabgacha ta'lim nazariyasi va uslubiyati
kafedrası yig'ilishining qarori bilan (Qaror№_,
____.____.201__ y) himoyaga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: **dots.R.Abdurasulov** _____
(imzo)

Jizzax - 2012

MUNDARIJA:

KIRISH.

1.BOB. TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI MILLIY UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

- 1.1. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash– muhim pedagogik muammo
- 1.2. Milliy umuminsoniy qadriyatlar, ularning to'zish va namoyon bo'lishi.

II.BOB. TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI MILLIY UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING YO'NALISHLARI VA YO'LLARI.

- 2.1. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning yo'nalishlari va yo'llari
- 2.2. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyalash shakllantirishning omillari.
- 2.3. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashni shakllantirish usul va vositalari.

XULOSALAR.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

KIRISH.

Mavzuning dolzarbligi: Ma'lumki, har bir millat, har bir xalq o'z hayot tarzini, kelajagini ajdodlarining tarixiy tajribasi asosida quradi, hech bir xalq begona qoliplar, begona andozalar asosida emin-erkin yashab, taraqqiy eta olmaydi. "Odamzod birovning bo'yiga qarab o'ziga to'n bichmaydi", deydi yurtboshimiz. Har bir honadonning o'z tartib-qoiladari bo'lganidek, har bir yurt hayotini tashkil etishning ham o'z andoza o'lchovlari, qonun-qoidalari bo'ladi. Ular o'sha yurtning tabiiy –jug'rofiy shart-sharoiti, tarixiy tajribasi, milliy umuminsoniy fe'l-atvori bilan bog'liq tarzda shakllanadi.

Qadriyatlar tizimida millat, unga xos belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularning vujudga kelish jarayonlariga muayyan darajada ta'sir ko'rsatga xudud va u bilan bog'liq tuyg'ular, millatning o'tmishi, tarixi, madaniyati, u yaratgan madaniy boyliklar va ma'naviy meros bilan bog'liq qadriyatlar ham muhim o'rinni egallaydi. Bu qadriyatlar biror millat kishilari uchun milliy umuminsoniy bo'lib hisoblanadi. Ular alohida shaxs qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lovchi xalqalardan biridir. Muayyan kishi yoki shaxs umuminsoniy qadriyatlarni anglashda, o'z faoliyatini ushbu qadriyatlar mezoniga moslashtirishda milliy umuminsoniy qadriyatlarni hisobga oladi, ular bilan bog'liq jihatlarni ham nazarda tutadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi: Dunyodagi xalqlar orasida aynan shu millatning borligi, mavjudligi, betakrorligi "Ko'hna tarix shodasida bitta marjon" (E. Vohidov) sifatida zohirligi har qanday kishi uchun ahamiyatga ega bo'lishi tabiiy. Millat har qanday milliy umuminsoniy qadriyatning obyekt, milliy umuminsoniy qadriyatlar tizimi tayanadigan ijtimoiy asosdir. "Millat" atamasi qadriyat obyekt sifatida tushunilganida, bir-biri bilan qon qardosh xalqlarga nisbatan ishlatiladigan "turkiy xalqlar", "slovyanlar", "roman xalqlari" kabilarga umummilliy umuminsoniylik darajasi mos keladi.

Millat bir tomondan, o'zining qadriyatlarini mutassil vujudga keltirib turadi, o'tmishdan kelajakka rivojlanish jarayonida ularni doimiy takomillatirib, yangi-yangi qirralarni shakllantirib turadi, ikkinchi tomondan esa, uning o'zi ham mavjud qadriyatlar tizimi ta'miri ostida o'zgarib va rivojlanib boradi. Millat –o'zining

qadriyatlarini vujudga keltirib, ularning yangi-yangi qirralarini va jihatlarini sayqallashtirib, taraqqiyot jarayonida takomillashtirib turishi ma'nosida o'z qadriyatlarining haqiqiy egasi, makon va zamondagi ilgarilama harakatdan iborat o'zgarishlar jarayonida ularni o'tmishdan kelajakka tomon yetkazib boradigan eng asosiy obye'ktidir.

Millatni milliy umuminsoniy qadriyatlarning obye'kti va sub'yekti sifatida tushunish, u bilan bog'liq milliy umuminsoniy qadriyatlar tizimini ilmiy tahlil qilish, millatning o'zini ijtimoiy qadriyat sifatida qarash ikmonini beradi. Bu esa milliy umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lishi, tarixiy rivojlanish jarayonida o'tmishdan kelajakka tomon harakatini taxlil qilishga imkon yaratadi. Milliy umuminsoniy qadriyatlar:

- kishilarning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy birligini ta'minlaydigan etnik makonda shakllanadi, rang-barang tarzda, tarli shakllarda namoyon bo'ladi, kishilarning ongiga, hayot tarziga o'ziga xos tarzda ta'sir qiladi:

- kishilarning o'zaro munosabalarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko'zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma'naviy asos bo'ladi;

- moddiy, ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalarda muayyan natija sifatida yo'zaga kelishlari, kishilar uchun zaruriyat sifatida o'ziga xos ahamiyat kasb etishlari, ularga foyda keltirishlari xam mumkin;

- ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zgarib, takomillashib, rang-barang jihatlar avloddan-avlodga o'tadi, meros qoladi.

Milliy umuminsoniy qadriyatlar va ularning aloqadorligini ifodasi bo'lgan qadriyatlar tizimi, millatning o'zi bilan birga tarix silsilalari, zamona zayillari, turli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar orasidan o'tmishdan kelajakka tomon o'tib turadi. Bu qadriyatlar ko'proq millatning etnik xususiyatlari va etnik makoni bilan bog'liq. Xalqning ijtimoiy taraqqiyoti esa ularning milliy umuminsoniy etnik qadriyatlari ravnaqi bilan o'zviy aloqadorlikda davom etadi. Har bir xalq yoki millat, o'ziga xos rang-barang qadriyatlarni takomillashtirib borishi natidasida, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirib, uning qirralarini rivojlantirib boradi.

Milliy umuminsoniy qadriyatlar faqat qadriyatga ko'ra faqat tor doirada saqlanib qolmaydi, balki, ravnaq topib turmush jarayonida muttasil yangilanib, boshqa xalqlar qadriyatlarini yutuqlari bilan boyib boradi.

Har bir el, elat, urug' yoki xalqning urf-odatlarida, ularni bajarishdagi faoliyatida o'ziga xoslik bo'ladi. Agar ana shu o'ziga xoslikni o'sha joyning axolisi qadrlasa, ular hayotining bir qismiga aylangan bo'lsa buning yomon joyi yo'q. Bunday o'ziga xoslik bilan bog'liq qadriyatlarni boshqa joyda, boshqacha tarzda yashayotgan kishilarning tarozusi bilan ulchash yoki u maqsadda boshqalarning hakam bo'lishi maqsadga muvofiq emas. Umuminsoniylik tuyg'usi faqat o'z xalqi qadriyatini ardoqlash, ko'z-ko'z qilish va boshqalar orasiga yoyish uchun intilishga asoslanmaydi, balki har bir xalq, elat, urug' qadriyatlarini qanday xolatda bo'lsa, shundayligicha qabul qilib, ularni xurmat qilishdan boshlanadi.

Har bir millatning o'zi qadrlaydigan madaniyati, tili, an'analari, urf-odatlari, marosimlari va odob normalari bor. Dunyoda aholisi son jihatdan ko'p yoki kamroq xalq bo'lishi mumkin, ammo madaniy va ma'naviy sohada bir –biridan kam yoki ortiq millat yo'q. Ayni paytda sotqin millat ham, qoralash huquqiga ega bo'lgan millat ham yo'q. Ammo har bir millatning o'ziga xos o'tmishi, madaniy va ma'naviy qadriyatlari, milliy umuminsoniy qahramonliklari, boshqa millatning o'ziga millat faolliyatini baholovchi hakam bo'lishga haqqi yo'q. Biror bir ta'limot, davlat shakli yoki yashash usulini qabul qila olmaganligi uchun hech qachon yoki bu millat aybdor emas. shu ma'noda umuminsoniylik bir millat qadriyatlarini butun olamga yoyish yo'li bilan emas, balki hamma millat va elatlarning qadriyatlarini asrab-avaylash, murosallashtirish, tarix tarozusi saqlab qoladigan qadriyatlarni xurmat qilish va olamdagi milliy umuminsoniy rang-baranglik bilan o'zviy aloqada ekanligini anglash soni bilan boyib boradi.

Milliy umuminsoniy qadriyalar millatning tabiiy-tarixiy rivoji, ijtimoiy turmushi, yashash tarzi, o'tmishi, kelajagi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlari, an'analari, tili u vujudga kelgan hudud va boshqalar bilan o'zviy bog'langan. Ular xilma –xil shakllardan, bir-biri bilan o'zviy aloqada namoyon bo'ladi, o'ziga xos milliy umuminsoniy qadriyatlar tizimini tashkil qiladi. Bu tizimda tabiiy-tarixiy

birlikni ta'minlovchi qadriyatlar – qon-qardoshlik, madaniy ma'naviy yaqinlik, o'tmish va ma'naviy meros, ona yurt tuyg'usi va boshqalar nisbatan barqaror bo'lib xisoblanadi. Ular milliy umuminsoniy qadriyatlar tizimida tarixiy jarayonlar davomida tez o'zgarib turadigan ba'zi kundalik yoki amaliy ahamiyatga molik bo'lgan qadriyatlarga nisbatan, milliy umuminsoniy qadriyatlar tizimi, o'z o'rnini va ahamiyatini o'zoqroq saqlab qolishi bilan bog'liq xususiyatni ifodalaydi.

Shu sababli biz bitiruv malakaviy ishimiz mavzusini "Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash deb tanladik.

Mavzuning maqsadi: Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyalash yaxlit tizimi va shart-sharoitlarini aniqlash, samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash jarayoni.

Tadqiqot predmeti: Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash asosida tarbiyalashning mazmuni, tamoyillari, shakl, metod va vositalari.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash jarayonining muammosini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganish hamda pedagogik nuqtai nazardan asoslash.

2. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning o'ziga xos pedagogik shart-sharoitlari va xususiyatlarini o'rganish.

3. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning mazmuni, samarali shakl, metod va vositalarini aniqlash orqali uning yaxlit tizimini yaratish.

4. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashmezonlarini ishlab chiqish.

5. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samaradorlik darajasini tajriba-sinov asosida aniqlash hamda

yuqori samaradorlikka erishish imkonini beruvchi ilmiy-metodik tavsiyalar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy farazi: Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda yuqori pedagogik samaradorlikni ta'minlash mumkin, agarda:

- Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash jarayonining pedagogik mazmuni nazariy jihatdan ochilsa, uning amaliyotdagi mavjud ahvoli konstruktiv tahlil qilinsa;

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash faoliyatini samarali boshqarishga oid xorijiy va mahalliy tajribalar o'rganilsa, umumlashtirilsa

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning yaxlit pedagogik andozasi yaratilsa va amaliy tatbiq etilsa;

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash samaradorligini ta'minlashga hizmat qiluvchi ilmiy metodik tavsiyalar ishlab chiqilsa va ular amaliyotga keng tatbiq etilsa milliy umuminsoniy atvorni shakllantirishning pedagogik jarayoni samarali kechadi.

Tadqiqot metodlari: BMI mavzusiga oid umumiy pedagogika, psixologiya, tarix, falsafa, huquqshunoslik, siyosiy fanlarga oid ilmiy-nazariy, metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil etish, pedagogik ko'zatish, pedagogik tajriba-sinov, sosiometrik (suhbat, so'rovnoma, intervyu, test), modellashtirish, natijalarni umumlashtirish, matematik-statistik metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy umuminsoniy dasturi», O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida bildirilgan qarashlar, hukumat tomonidan ta'lim-tarbiya tizimini boshqarish borasida qabul qilingan huquqiy-me'yoriy xujjatlar, shuningdek tanlangan yo'nalishda ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan pedagog olimlarning nazariy qarashlari va zamonaviy ilg'or ta'limotlar tadqiqotning metodologik asosi bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

- Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash pedagogik muammo sifatida ilmiy tadqiq etildi;

-tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash mazmuni ilmiy asoslandi, uning milliy umuminsoniy mentalitetga xos bo'lgan xususiyatlari, umumbashariy va milliy umuminsoniy mezonlari va ijtimoiy ahamiyati o'rganildi;

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning yaxlit pedagogik andozasi yaratildi;

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samarali shakl, metod va vositalari aniqlandi;

- tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samaradorlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-nazariy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning to'zilishi va hajmi: kirish, 2 bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati hamda ilovalardan iborat.

1.1. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash – muhim pedagogik muammo.

Prezident I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasidagi "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" mavzuidagi ma'ro'zasida "Biz mamlakatimiz istiqboli yosh yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib, voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog'lik faol munosabatda bo'lishiga, qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishiga bog'liq ekanini hamisha yodda tutishimiz kerak", - deb alohida ta'kidlaydi [12.23-b]. Mazkur ko'rsatma maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga aynan bog'liq. Madaniyat – jamiyat va insoniyat taraqqiyotining muayyan darajasi bo'lib, kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy qadriyatlarda o'z ifodasini topadi. Madaniyat – moddiy va ma'naviy darajasi ko'rsatgichlari. Shu bilan birga inson faoliyati yoki turmushining o'ziga xos sohalarini ham belgilaydi. Buni mehnat madaniyati, badiiy madaniyat, turmush madaniyati, ma'naviy madaniyat va boshqa madaniyatlarda ko'rish mumkin. Lekin madaniyat tor ma'noda kishilarning faqat ma'naviy hayoti sohasiga nisbatan ham qo'llaniladi. Ma'naviy madaniyatga ong, bilim, axloq, ta'lim-tarbiya, huquq, falsafa, milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob, fan, san'at, adabiyot kabilar kiradi. Juda ko'p olimlar, shu bilan birga lug'atlar va ma'lumotnomalarda madaniyat, milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob ta'rifida ularning har biri mazmuni va mohiyatini ajratib yuboradilar. Ular birgalikda talqin etiladi. Lekin tushunchalarning asl mohiyati tahlil etilsa, ularning har biri o'z mazmuniga ega. Masalan, "axloqiy madaniyat – insonni ma'naviy va madaniy jihatdan kamolotga yetkazuvchi jarayon" deb ta'rif beradi, tadqiqotchi U.Mahkamov .Vaholanki, axloqiy madaniyat madaniy va ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, u kishilarning har bir jamiyatga xos milliy umuminsoniy me'yorlari majmui sanaladi. Milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob esa kishilarning tabiati, fe'l-atvori majmui bo'lib, milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob madaniyati – shaxsning jamiyat talablariga ko'ra turmushda, kishilar bilan muomala

–munosabatida, faoliyatning turli ko'rinishlarida ifodalangan odob me'yorlariga rioya etish bo'lib hisoblanadi.

Milliy umuminsoniy madaniyati shundan iboratki, jamiyatda inson alohida kishilarga va o'z-o'ziga munosabatini ma'lum g'oyaviy, ma'naviy e'tiqodlarda namoyon bo'lgan xatti-harakatlarda va faoliyatida ifodalaydi.

Kishilarda ko'zatiladigan xatti-harakatlar, faoliyatlar majmuining jamiyat hamda milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvor qonun-qoidalariga talablariga javob bera oladigan darajasi uning madaniyatligi belgisi sanaladi.

Madaniyat odatda shartli ravishda ichki va tashqi madaniyatga bo'linadi. Ichki madaniyat – insonning botiniy dunyosi, ichki ma'naviy qiyofasi. Inson aqlan va ahloqan rivojlanagan, dunyoqarashi keng, o'z xatti-harakatlarini ongli boshqara oladigan, erkin, o'z qadr-qimmatini saqlay biladigan darajada tarbiyalangan bo'ladi. **(1-jadval)**

Tashqi madaniyat – jamiyatda qabul qilingan axloq qoidalariga, odob me'yorlari bo'lib, kishilar bilan xushmuomala bo'lish, ijtimoiy hayotda pok bo'lish hisoblanadi. Har bir kishida ana shu ichki va tashqi madaniyatning uyg'un bo'lishi, rivojlanishi kerak. O'zida ichki va tashqi madaniyatni uyg'unlashtira olgan kishigina haqiqiy madaniyatli sanaladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob qadriyatni shakllantirishga kelsak, bu “Bolalar bog'chasida tarbiya” dasturida barcha yosh guruhlari bo'yicha belgilab qo'yilgan. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptirish jarayoni topshiriqlarni ongli bajarish, kun tartibini, o'yin va boshqa turli mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish, bolalar faoliyatini, bilishga qiziqishlarini faollashtirish, o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishda namoyon bo'ladi.

Bu jarayon maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda eng muhimi gigiyenik ko'nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatning turli ko'rinishlarida va har xil vaziyatlarda, o'zaro munosabatlarda madaniy ko'nikma va malakalar hosil qilish, axloqiy ong va axloqiy his-tuyg'ularning ma'lum elementlarini tarbiyalashdan iborat bo'lib, atrof-olam bilan tanishish orqali shakllanib boradi.

Milliy umuminsoniy madaniyati odob qoidalariga to'g'ridan-to'g'ri rioya etish emas, balki ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular, tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bevosita ularni mustahkamlab boradi. chunki maktabgacha tarbiya yoshidagi

bolalarning psixologik-fiziologik xususiyatlari milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish uchun qulay imkoniyatni vujudga keltiradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar o'ta idrokliligi, fahmi tezligi, zukkoligi bilan ajralib turadi. Bu xususiyat ularning asab tizimining egiluvchanligi, atrofdagi voqyea-hodisalarga faol munosabatda bo'lish qobiliyati, idrok qiladigan narsalarga his-tuyg'usi, diqqat-e'tibori, taqlid qilishi va tasavvur etishi sabab bo'ladi. Lekin ularda hali hayot tajribasi to'liq shakllanmagan bo'ladi. Shunga ko'ra tarbiyachi, ota-ona va boshqa tayyorlov yoshlilar bolada muomala ehtiyojini ijtimoiy ehtiyojga aylantirishi muhim ahamiyatga ega. Ushbu tarbiyaviy ta'sir etish pedagogik jihatdan to'g'ri bo'lib, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda zarur deb hisoblanadi.

Lekin bularning barchasi quyidagi shart-sharoitlarda amalga oshishi maqsadga muvofiq:

- bolalar muassasasida tayyorlov yoshlilar o'rtasida o'zaro sog'lom munosabatni vujudga keltirish;
- tarbiyachi-murabbiylar bilan ota-onalar o'rtasida o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish;
- tayyorlov yoshlilar bilan bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ta'sir doirasini faollashtirish;
- guruhlarda, mashg'ulotlarda kun tartibini qat'iy yo'lga qo'yish;
- guruhlarini mashg'ulotlar uchun zarur fshyolar bilan ta'minlash;
- bolalarda o'z atrofini o'rab olgan muhitga nisbatan ijobiy his-tuyg'uni vujudga keltirish.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptirishni an'anaviy tarzda quyidagi muhim tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin:

1. Faoliyat madaniyati
2. Muomala madaniyati
3. Gigiyenik madaniyat ko'nikma va malakalari.

Faoliyat madaniyati bolalarning mashg'ulotlarda, o'yin jarayonida, mehnat topshiriqlarini bajarish davomida tarkib topa boradi.

Faoliyat qadriyatni shakllantirish – bu bola mehnati, o'yin va mashg'ulotlar paytida o'z joyini tartibli va saranjom-sarishta saqlash, boshlagan ishini oxiriga

yetkazish, o'yinchoqlarini va o'ziga tegishli boshqa narsalarni tartibli saqlash va boshqalardan iborat.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar o'z faoliyatlarini boshqara olishga odatlana boradilar. Milliy umuminsoniy va umuminsoniyida o'zgarishlar paydo bo'ladi. Bu ularning o'yin, mehnat, mashg'ulotlar uchun kerakli narsalarni tayyorlay olish, mashg'ulotlarga qiziqish bilan qatnashish kabi faoliyatida shakllana boradi. Faoliyat madaniyatning mezoni sifatida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ixtiyoriy mehnat qilishiga ishtiyoqi, bajarayotgan ishiga qiziqishi, uning mohiyatini tushunish, mustaqil va faol harakat qilish, o'z faoliyati natijasiga befarq qaramasligi, mehnat faoliyatida o'rtoqlariga va boshqalarga o'zaro hamkorlik kabi faoliyatni olishimiz mumkin.

Muomala madaniyatiga bolaning o'z tengdoshlari va tayyorlov yoshlilar bilan munosabat qoidalari va me'yorlariga rioya etishi, ya'ni xushmuomalalik, o'zaro hurmat, til boyligining rivojlana borishi, jamoat joylarida va ko'pchilik orasida, turmush sharoitida o'zini tutu bilish qoidalari kiradi. Bu xislatlar bolada hali hayotining dastlabki kunlaridan boshlab o'rgatilib borilsa, 5-6 yoshlarda esa bolani o'z hissiyotlarini boshqara olishi, o'z atrofdagilariga hurmat-ehtirom bilan qarashni shakllantirish, undagi tantiqlik, xudbinlik, shaxsiyatparastlik xislatlarining oldini olishga yordam beradi va muomala madaniyati tarkib topa boshlaydi.

Muomala qadriyatning shakllanishida, albatta, nutq sofliigi va nutq madaniyati muhim rol o'ynaydi.

Muomala madaniyati bolada o'trog'ining so'zini diqqat bilan tinglashi, nutqda samimiyligi, yumshoqligi, so'zlashayotganda tinch, xotirjamlikni saqlashi, "Siz" deb murojaat etishi va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Muomala qadriyatni garchi, tarbiyachining ta'lim-tarbiyaga oid mashg'ulotlarda, puxta to'zilgan muloqotlar jaryonida tarkib toptirish birmuncha qulayroq bo'lsa ham odatda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning mustaqil faoliyati jarayonida, kundalik turmush sharoitida samaraliroq kechadi. Lekin bunday holatlarda ham tarbiyachi, ota-ona maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning og'ib ketmasligiga e'tibor berishi kerak.

Bolalarda madaniy-gigiyenik malakalar tarkib topishining samarali davri maktabgacha davr bo'lib hisoblanadi. Tozalikka rioya etish, kiyim-bosh, tanasini toza tutish, faqat gigiyena talablariga rioya etish uchungina emas, balki milliy umuminsoniy

va umuminsoniy-odob qoidalariga ham rioya etilishi sanaladi. Bola o'z tashqi qiyofasi bilan ham boshqalarga yaxshi taassurot qoldirishi, milliy umuminsoniy qadriyatning muhim talablaridan ekanligini anglab yetishi zarur.

Tarbiyachilar va ota-onalar maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni kiyinish madaniyati, tozalikka va ovqatlanish madaniyatiga rioya etishi inson uchun hamma vaqt, umrining oxirigacha zarur ehtiyojga aylanishiga erishishlari kerak.

Albatta, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish bog'chalarda o'z-o'zidan amalga oshmaydi. Bunda biz, eng avvalo, o'zbek xalqining o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi milliy umuminsoniy qadriyatlardan samarali foydalanish, bolalarning yosh xususiyati, oilalaridagi muhit hamda psixologik va pedagogik talablardan kelib chiqqan holda amalga oshirishimiz maqsadga muvofiq.

Qadriyat o'zi nima? Eng avvalo, shuni aytish joiz, qadriyatlar hayotda odamlar qadrlaydigan narsalar. Bular atrofimizdagi predmetlar, voqyea va hodisalar bo'lib, odamlarning kundalik hayotiy ehtiyojlari va talablarini qondira oladigan yoki qondirishi mumkin bo'lgan narsalar.

Qadriyatlar xilma-xil bo'lib, ularni aniqlash yo'li – kishilik jamiyati a'zolarining amaliy faoliyatini, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratish jarayonida tabiat va jamiyat predmetlari, voqyea va hodisalar mazmuni, ularning harakati, taraqqiyoti tendensiyalarini bilish, baholash jarayoni.

Qadriyatlar o'zining mazmuni, ahamiyati, xususiyati jihatidan:

1) **moddiy**; 2) **ma'naviy**; 3) **ijtimoiy-siyosiy** qadriyatlarga bo'linadi. Ular hayotda milliy umuminsoniy shaklda mavjud bo'lib, moddiy qadriyatlar kishilarning moddiy ehtiyojlarini qondiradi. Ularning rivojlanish darajasi, jamiyat a'zolarining moddiy farovonligi, mo'l-ko'lligi, eng avvalo, jamiyatning moddiy boyliklar ishlab chiqarish usulining, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish darajasiga, qolaversa, ijtimoiy ishdab chiqarish usulining ijtimoiy-siyosiy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Qadriyatlarning yana bitta xususiyati – jamiyat ijtimoiy-siyosiy tizimi va siyosiy-huquqiy, g'oyaviy-nazariy qarashlari.

Jamiyatning ijtimoiy-siyosiy qadriyatlari haqida gap ketganda, jamiyatning ijtimoiy idealini amalga oshirish uchun kurash: ijtimoiy adolat, tinchlik uchun kurash, erkinlik, ozodlik, vatanparvarlik, milliy umuminsoniy mustaqillik uchun kurash inson va insoniyat jamiyatining oliy qadriyati deb baholanadi.

Keyingi yillarda olimlarimiz milliy umuminsoniy qadriyatlar, ularning mohiyati, ta'lim-tarbiyadagi o'rniga ahamiyat berib, bir qator tadqiqot ishlari olib borishdilar. Masalan, J.T.Tulenov, O.Musurmonova, N.Sh.Almatov, M.Inomova larning ilmiy tadqiqot ishlarida qadriyatlar, ularning mohiyati, turiga ta'rif berilgan.

Haqiqatan ham, qadriyat – bu tabiat va ijtimoiy hayotda namoyon bo'ladigan, kishilar qadrlaydigan va ular uchun manfaatli, foydali, ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan, tabiiy-individual va ijtimoiy ehtiyojni qondirishga xizmat qiladigan moddiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy, mafkuraviy omillar yig'indisi, deb ta'rif beradi tadqiqotchi N.Sh.Almatov.

Qadriyatlar tushunchasiga J.Tulenov, N.Sh.Almatov ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan, O.Musurmonova, M.Inomovalar pedagogik nuqtai nazardan ta'rif beradilar va uning tarbiyalanuvchi hamda tarbiyalovchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida paydo bo'lib, obyekt faoliyatiga ta'sir etishini ta'kidlaydilar.

Qadriyatlar bevosita milliy umuminsoniy qadriyatlarga bo'linadi.

Milliy umuminsoniy qadriyatlar har bir xalqning tili, madaniyati, milliy umuminsoniy o'ziga xosligi, xalqning turmush va oila munosabatlarida amal qiladigan urf-odati va an'analarning bir-biridan farqlab turadigan o'ziga xos milliy umuminsoniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. O'zbek xalqi o'zining boy tili, musiqa va qo'shiqchilik san'ati, me'morchilik, xalq amaliy san'ati, oilaviy marosimlar – beshik to'y, tushov kesish, qiz o'zatish, kelin o'zatish kabilar buyuk mutafakkirlarimizning boy ilmiy, ijodiy merosi kabi o'lmas qadriyatlarga ega.

Umuminsoniy qadriyatlarga esa, tinchlik, mehnat, fan, adabiyot, san'at, madaniyat va shu kabilar bilan bog'liq umumbashariy qimmatga ega bo'lgan an'analar, urf-odat, udum, rasm-rusum va marosimlar kiradi.

Hozirgi davrda ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning jamiyat taraqqiyotida ustuvor yo'nalish kasb etayotganligi bilan ma'naviy qadriyatlardan foydalanish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Milliy umuminsoniy qadriyatlar maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning kundalik faoliyatida odat, ehtiyojga aylangan taqdirdagina uning ma'naviy shakllanishiga ta'sir etadi.

Ayniqsa, maktabgacha tarbiya yoshidagi bola milliy umuminsoniy va umuminsoniyiga ta'sir etuvchi insonparvarlik, ma'rifatparvarlik, mehr-muhabbat, poklik,

tayyorlov yoshlilarga, ota-onalarga hurmat, mehr-muhabbat, xushmuomalalik, do'stlik, saxiylik, shirinso'zlik, kabi xislatlarni tarkib toptiruvchi axloqiy mazmundagi qadriyatlar bog'chada, oilada, jamoat joylarida samarali bo'ladi.

Qadriyatlar ijtimoiy hayotimizda shaxsiy, oilaviy qadriyatlar tarzida namoyon bo'ladi.

Shaxsiy qadriyatlar deganda, faqat biron-bir shaxsning tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish vositasi bo'lgan zaruriy, foydali, yoqimli moddiy va ma'naviy predmetlar, voqeya va hodisalar, g'oyaviy-axloqiy qarashlar, badiiy-estetik tamoyillar va ideallar tushuniladi.

Oilaviy qadriyat va oilaning barcha a'zolari uchun u yoki bu darajada umumiy bo'lgan, ularning real yoki orzu-umidga asoslangan hayotiy ehtiyojlarini qondirish vositalari, faqat shu oila a'zolari uchun qimmatli moddiy predmetlar, ijtimoiy-siyosiy g'oyalar bo'lib hisoblanadi. Qadriyatlarimizni tiklash va yosh avlod tarbiyasiga singdirish o'zbek xalqi an'analari orqali olib boriladi. An'ana avloddan-avlodga o'tib boradigan va jamoatchilik fikri bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy axloq va munosabatlarning umumlashgan me'yor va tamoyillaridir. Har bir an'ana shakllanishida obyektiv zaruriyatlar – xalqning yashash sharoiti, madaniy ishlab chiqarishi va ma'naviy madaniyati muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo xalqlarida, jumladan, o'zbek xalqida qadimdan tarkib topgan an'analar jumlasiga mehnatga muhabbat, Vatanga sadoqat, insonlarga hurmat, mehr-muhabbat, hashar, bir-biriga ko'maklashish va boshqalarni kiritish mumkin.

Ilg'or an'analarrivojining yuqori bosqichi mustaqil O'zbekiston milliy umuminsoniyligini tiklash, o'z urf-odatlarini, udumlarini qadrlash an'anasidir.

O'zbek xalqiga xos bo'lgan ota-onani hurmat qilish va ularga yaxshi munosabatda bo'lish, jamoat joylarda o'zini tuta bilish, mehnatsevarlik, halollik, rostgo'ylik, andishalilik, shirinso'zlik o'zbek xalqining ajoyib odob-axloq, ma'naviy milliy umuminsoniy jumlasiga kiradi. Shuning uchun milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz sanaladigan ma'naviy madaniyat manbalarini o'rganish, ularda olg'a surilgan g'oyalarga amal qilish, kelgusi avlodlarga qadriyat sifatida o'tkazish jamiyatning, qolaversa, har bir kishining asosiy burchi. Qadriyatlardan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar milliy umuminsoniy madaniyati tarbiyasida foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Chunki bu davrda bolalar milliy umuminsoniy va umuminsoniyi va irodasi shakllana boradi.

Masalan, ular ijtimoiy faydali faoliyati jarayonida o'z guruhida tartib-qaidaga rioya etish, tengdoshlariga yordam berish, o'yin va mashg'ulotlarda turli narsalar yasashda jiddiy munosabatda bo'lishi orqali milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob qoidalariga rioya etish ko'nikma va malakalari shakllana boradi. Bunga, albatta, oila va bog'chadagi muhit va milliy umuminsoniy qadriyatlar tayyorlov turtki bo'ladi.

Malakalar takomillasha borib, ong ko'nikmalariga aylanadi. Masalan, ertalabki gimnastika mashqlarin uyida ham bajarishi, o'z o'yinchoqlarini va kiyimlarini, o'z xonasini tartibli saqlashi, tayyorlovlar va o'z tengdoshlari bilan xushmuomalada bo'lishi kabilar kundalik ehtiyojlar vositasida ko'nikma hosil qilib boradi. Bunda bolalar, albatta, o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda tushunib, to'g'ri xulosalar chiqarishi va ijobiy natidaga olib kelishi kerak.

Bolalarda milliy umuminsoniy madaniyati qoidalariga rioya etishning to'g'ri olib borilmasligi sababli quyidagi zararli xatti-harakatlarni paydo qilishi mumkin: tirnoqni tishi bilan sindirib tashlash, to'g'ri yuvinmaslik, ovqatlanish qoidalariga rioya etmaslik, o'z aytganini qildirish uchun jazavaga tushish holatlari va boshqalar. Bunday xatti-harakatlar oldini olish uchun milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanishda tarbiya jarayonining yaxlit va o'zviyligiga rioya qilish, ya'ni tarbiya o'zluksizligi, uslub va vositalar samaradorligi, tarbiyaviy ta'sir tizimligi, bolalarda milliy umuminsoniy va umuminsoniy-madaniyat qoidalarining odatga aylanishiga, bolalarni hurmat qilish va ularda ishonch tuyg'usini paydo qilishga erishish muhim ahamiyatga ega. Chunki ozgina bo'lsa ham xatoga yo'l qo'yish, bolalarda hurmat – dushmanlikka, hamdardlik va ayanch – boqibeg'amlik va ko'rolmaslikka, adolat – zulmga, insonparvarlik – jaholatga aylanishi mumkin. Eng yomon tomoni shundaki, bolada o'ziga va o'zgalarga bo'lgan ishonch tuyg'usining yo'qolishi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalash, eng avvalo, ijtimoiy yo'nalish kasb etishi muhim hisoblanadi. Mazkur faoliyat bolalar o'zaro munosabatlarida, o'rtoqlarining fikrlarini baholashda, ularning xatti-harakatlariga munosabat bildirishda ko'rinadi. Bunda salbiy xatti-harakatlarni qoralash va ijobiy ishlarni rag'batlantirishlari muhim ahamiyatga ega. Lekin bu holatlar hali beqaror bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda xula-odob me'yorlariga amal qilishi, bajarayotgan ishini oxiriga yetkazishi, hamkorlikda mehnat qilishga o'rganishi, tartib-qoidalarni bo'zgan bolalarning bu xatti-harakatlarini

bartaraf etishga yo'naltirishda turli uslub va usullarni qo'llashi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning his-tuyg'ulari va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning turli o'yinlarni bajarishga kirishib keta olishi, o'zaro kelishib o'ynay olishi, bir-birining qiziqishini hisobga olishini nazarda tutib, ana shu faoliyati jarayonida milliy umuminsoniy madaniyati tarkib toptirib boriladi. Bu tajribalar, taassurotlar o'zaro munosabatlar mohiyatini o'zgartirib boradi. Chunki hamkorlikdagi o'yin bolalarda bir-biriga g'amxo'rlik, o'rtoqlik va do'stlik munosabatlarini paydo qiladi. Tayyorlov bog'cha yoshida o'rta bog'cha yoshdagilarga qaraganda munosabatlarida onglilik paydo bo'ladi. Ularda faollik, tashabbuskorlik, mustaqillikka intilish xususiyatlari ortib boradi. Mustaqillik esa, ba'zida tengdoshlari, tayyorlov yoshlilar bilan nizo paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatda murabbiy yoki boshqa tayyorlov yoshlilar beparvo bo'lsa, bolalarni o'z holiga tashlab qo'ysa, ularda madaniy milliy umuminsoniy xislatlari emas, balki injiqlik, o'jarlik, xudbinlik paydo bo'lishi mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda tashkilotchilik xislatlari, rivojlana boradi. Ular o'yin va mashg'ulotlar mavzuini tanlab, o'rtoqlarini bu mashg'ulotlarga jalb etadi. Mazkur tashkilotchilik faoliyat ularda jasurlik, faollik, mustaqillik kabilarni tarbiyalay boshlaydi. Ammo bolalar o'rtasida bu yoshda dangasalar, shuhratparastlar, xudbinlar, maqtanchoqlar bilan bir qatorda yengiltaklar, o'ziga ishonmaydiganlar ham uchraydi. Ana shundaylar bilan tarbiyachilar, ota-onalar va boshqa tayyorlov yoshdagilar ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishlari, ularga faol bolalar kabi bir xil munosabatda bo'lib, tarbiyaviy ishlar olib borishlari kerak. Bu yoshda bolalar har qanday xatti-harakatni, munosabatni tez ilg'ay oladilar, tarbiyachilarga, ota-onalarga, o'rtoqlariga ana shu munosabatlariga qarab baho beradilar. Lekin hali ularning irodasi barqaror bo'lmaganligi uchun tez o'zgarib turishi, baho berish mezoni o'zgarib turishi mumkin. Demak, faoliyat jarayonida bola milliy umuminsoniy, uning irodasini o'zgartira borib, tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kundalik hayot jarayonida bolalarda ijtimoiy hayotda yo'z berayotgan voqyea-hodisalarga qiziqish ortadi. Shunday vaziyatda bolalarga "Jim o'tir!", "Tayyorlovlarga aralashma", "Hali buni bilishga kichkinasan" kabi tanbehlar bilan emas, balki o'rinli, ularning dilini og'ritmaydigan tarzda javob beriladi. Bi borada ayniqsa, milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz qo'l keladi.

Masalan, Shohsanam o'yinchoq qo'ng'iroqda buvisi bilan gaplashayapti. U xuddi uyidagi tayyorlov yoshlilarning qo'ng'iroqda gaplashishiga taqlid qiladi: "Assalomu alaykum, Oyijon yaxshimisiz? Kasal bo'lmayapsizmi? Yaxshi, yaxshi. Raxmat! Ha xo'p bo'ladi. Kelinglar, dadamlarga salom deng" – deb gapni tugatadi. Bu so'zlashish tarbiyachi va boshqa bolalar nazaridan chetda qolmaydi. "Qo'ng'iroq"da, hatto, uylaridagi buvilari bilan ham gaplashishga ishtiyoq kuchayadi. 5-6 nafar bola navbatga turadi, hatto bir-biri bilan navbat talashib ham qolishadi. Shunda tarbiyachi qo'ng'iroqda gaplashgan barcha bolalarning so'zlarini taqqoslashi, asosan salomlashishdek ma'naviy boyligimiz va unga e'tibor, qo'ng'iroqda gaplashish qadriyatni Shohsanamning gaplashishi asosida tushuntirish va bir-ikki bolada mashq qildirishi ham mumkin. Ana shu o'yin natijasida xalqimizda azaliy odat – salomlashish madaniyatidan majburiy emas, bolalarning o'yini asosida tabiiy mashg'uloti bo'lib o'tadi. Lekin hozirgi davrda qadriyatlarimizdan foydalanishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olmaslik holatlari ko'proq yo'z bermoqda. Masalan "Navro'z" bayrami barcha xonadonlarda nishonlanadi. Lekin bayram tantanalarining ko'pida "Kelin salom", "To'y" kabi urf-odatlarimiz keng tus olib ketdi: 6 yoshdagi qizaloq og'ir zarbof kiyimda kelin, undan so'ng 6-7 yoshdagi kuyov va kuyovjo'ralar, to'y tantanasi, hatto bog'chalardan televideniye ekranlariga ham ko'chdi. Buning o'rniga bolalarning yoshiga mos urf-odatlarimizni mashg'ulotlar, o'yinlar, kundalik turmush mazmuniga kiritilsa, maqsadga muvofiq bo'lur edi. Xalqimiz orasida bolalar sevib o'ynaydigan ot o'yin, hammompish, tosh o'yin, chillak, varrak, loysuvoq o'yinlari; insoniylik xislatlari tarkib topuvchi salom va alik, mehmondorchilik qoidalari, taom, fотиha, avqatlanish, kiyinish, tozalikka oid odatlar, Navro'z, hayit va boshqa bayramlar bilan bog'liq urf-odatlar (ramazon aytish va boshqalar), savdo-sotiq bilan bog'liq o'yinlar, e'tiqod bilan bog'liq ong, olqish, yaxshi niyatlar ham bolalikdan ular ongiga singib boradi. Yuqorida biz sanab o'tilgan udumlarning deyarli barchasida bolalar ba'zilarida o'yin tarzida, ba'zilarida aynan ishtirok etadilar.

Bolalar, ayniqsa, loy bilan bog'liq o'yinlarni sevib o'ynaydilar. Hammompish, loysuvoq o'yinlari bolalarda mehnatsevarlik, quruvchilik, muhandislik, hisob-qitob qilish kabi qobiliyatni shakllantirishga yordam beradi.

Lekin ba'zi ota-onalar va murabbiylar bolalarning kir bo'lishini istamay, loy bilan o'ynashni ma'n etadi. Lekin hammompish, loysuvoq va boshqa tuproq, loy bilan bog'liq

o'yinlar bolalarni kasb-hunar, bunyodkorlik, zukkolik, fikr yuritishga yo'llashi bilan muhim bo'lib, ularni hayotga, turmushga tayyorlashning o'ziga xos maktab sanaladi. O'yinlar vositasida bolalar sanoqni o'rganadi, tuli burro bo'ladi, fikr doirasi kengayadi. Ko'p o'yinlarni bolalarning o'zlari o'yin jarayonida yaratadilar. Masalan, o'zlaricha rollarga bo'linib olgan 6 yoshlik Shavkat-ota, qo'shni qiz Lola-ona rolida. Shavkat-ota havlida stulga oyog'ini chalishtirib o'tirib olib, qo'lida gazeta o'qiyotganday holatda ona-Lolaga ish buyuryapti:

- Onasi, qaynoq choy keltiring. Onasi, qachon choyingiz qaynaydi? Buncha imillaysiz!

Ona-Lola yugurib-yelib xizmat qiladi:

- Hozir, dadajonisi, hozir.

Choynak-piyolada choy keltiradi. Dasturxon to'zaydi.

- Xuddi dadasining o'zi, ko'rganini ko'sirgan, – deydi Shavkatning onasi kulimsirab.

Demak, tayyorlovlarning har bir xatti-harakati bolalar nazaridan chetda qolmaydi, aynan nusxa ko'chiriladi. Shunga ko'ra oilada yoki bog'chada bo'lmasin, ehtiyotsizlik, ularni noto'g'ri yo'lga boshqarib yuborishi, unda biror noto'g'ri xislat ildiz otishi mumkin.

Shu bois qadriyatlarimiz bolalarning jismoniy, aqliy, ma'naviy kamol topishida, uning kelajakda turmush tarzini, hayotini, jamiyatda o'z o'rnini topishda asosiy omil bo'lishi, ya'ni to'laqonli madaniyatli fuqaro bo'lib yetishishining asosiy mezon bo'la olishi bilan muhim tarbiya vositasi sanaladi. Ammo uni tanlashda bolalar o'yinlarini to'g'ri yo'lga boshqara olish, samarali uslub va usullarni qo'llash, bolalar yosh xususiyatini hisobga olish muhim va zurur. Bu zaruriyatning o'zi ham qadriyatlarimiz bilan bog'liq bo'lib, o'zbek xalqi bu borada qanday boylikka ega ekanligini navbatdagi bandda ko'rib o'tishimiz mumkin.

1.2. Milliy umuminsoniy qadriyatlar, ularning to'zilishi va namoyon bo'lishi.

Olamda qadriyat, umuminsoniy qadriyat nomi bilan ataladigan ob'ekt yo'q, har bir narsaning o'z nomi, ismi, oti-atamasi bor. Umuminsoniy qadriyat –jamiyat va odamzod nasli uchun eng qadrli va umumijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan narsalar, hodisalar, sifa, faoliyat va boshqalarning ismi yoki nomi emas, balki ularning ijtimoiy qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy –aksiologik tushunchadir.

Umuminsoniy qadriyatlar kategoriyasining mazmunini o'rganish uchun, avvalo, umuminsoniylik, tushunchasining ma'nosini taxlil qilmoq lozim. Bu tushuncha jamiyatning asosiy jihatlari, turli ijtimoiy sifatlar, xususiyatlar va boshqalarning umuminsoniy haraktYeriga ega ekanligini anglatadi. Umuminsoniylik tushunchasi qadriyatlarni tirik tabiatning bir qismi bo'lgan odam zotining hayoti va kamoloti hamda tarixiy, siyosiy va boshqa birliklar (ijtimoiy sub'ektlar) uchun ahamiyati ham o'z aksini topadi. Shu bilan birga umuminsoniylikda umumijtimoiy munosabatlar , ta'lim tarbiya va ma'naviy axloqiy jihatlar, ijtimoiy muhitning eng umumiy tomonlari bilan bog'liq sifatleri ham aks etadi. bir so'z bilan aytganda umuminsoniylik odamlar uchun umumiy bo'lgan mezonlar, sub'ektiv xolatlar, xususiyatlar, shart sharoitlar va boshqalarni o'zida aks ettiradigan tushuncha sifatida ishlatiladi.

Odamning yashashi, umrgo'zaronligi, amaliy faoliyati, Ona Yer sayyorasi farzandlari hayotining eng umumiy sohalariga tegishli bo'lgan umumjamiyat miqiyosidagi qadriyatlar bor. Umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan, insoniyatning mavjudligi, o'tmishi, buguni va kelajagi, yashashning asosiy yo'nalishlari, qonun qoidalarini talab va tartiblarini, odamlarning eng azaliy umidlari va ideallarini o'ziga aks ettiradigan qadriyatarning umumiy shakllarini ifodalaydi. Ular jamiyat a'zolarining hammasi uchun umumiy ahamiyat kasb etadi, insoniyat hayotida ro'y bYerayotgan o'zgarishlar, kishilarning amaliy faoliyati, yashash tarzi, boshqalarga munosabati ham ana shu mezonlarga mos kelishi yoki kelmasligiga qarab baholanadi.

Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob'ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning o'zliksiz hayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir. Insoniyatning eng umumiy jamoasi bo'lgan jamiyatgina umuminsoniy qadriyatlarning yaratuvchisi va saqlab turuvchisidir.

Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko'lamli va sYerqirra tushuncha. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt saodat kabi ijtimoiy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardagina iborat emas. Uni faqat moddiy va ma'naviy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb bo'lmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy umuminsoniy, sinfiy yoki boshqa xususiy qadriyatlar tizimi ham umuminsoniy qadriyatlar tizimining o'rnini bosa olmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar va ularning namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish, aslida bu qadriyatlardan iborat tarkibiy qismlari bir biri bilan dialektik tarrzda bog'langan umumiy tizimini, uning asosiy jismlari o'rtasidagi munosabatlarni tanqid qilishdir. Bu qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining muayyan davrida yashayotgan kishilar uchun umumiy bo'lgan qadriyatlar tizimini hosil qiladi, boshqa qadriyatlar bilan o'zliksiz aloqada, zaruriy bog'lanishda namoyon bo'ladi.

Tarixiy rivojlanish jarayonida (ob'ektiv tarzda) jamitya va kishilarning talab va ehtiyojlari natijasida (sub'ektiv tarzda) umuminsoniy qadriyat shakllaridan goh biri, gox boshqasi umumiy tizimning markaziga, hayotning oldingi pog'onasiga chiqib oladi: yurtda dushmanlar xukmronlik qilganida – ozidlik, diktatura davrida-eriknlik, vatan mustaqilligiga xavf tug'ulganida – vatanparvarlik, milliy umuminsoniy o'zlikni anglash va milliy umuminsoniy uyg'onish davrida – tarixiy va madaniy mYerosni o'rganishga intilish, urish sharoitida tinchlik va barqarorlikka ehtiyoj kuchayib boradi. Shu tariqa ijtimoiy jarayonlar rivojida umuminsoniy qadriyatning ma'lum bir shaklining dolzarbligi, boshqasining zarurligini bir qadar xiralashtirganday, ularning ayrimlari ideal qadriyatlarga yaqinlashganday, boshqalari esa ulardan o'zoqlashganday bo'lib tuyo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari orasida o'z ahamiyatini, ijobiylik hamda foydalilik xususiyatlarini doim saqlab qoladiganlari ham bor: inson vujudining tirikligi, uning ijtimoiyligi, insonning umri va hayoti,

sihat-salomatligi, ijtimoiy faoliyati va munosabatlari, mehnat, bilim, muomilasi va boshqalar. Bu qadriyatlar inson va jamiyat bor ekan o'zining ijtimoiy ahamiyatini saqlab qoladi, ularning qarama-qarshi bo'lgan o'lim, kasallik, ma'nosi hayot kechirish. Bilimsizlik va boshqalar ham tarixiy jarayonlarning doimiy hamrohidir. Tiriklik bor ekan, o'lim, borliq eng buyuk ma'no ekan- yo'qlik, inson tirik jon zod ekan – kasallik, hayot kechirishdan maqsad mazmunli umr ekan – ma'nosiz qo'yilgan ba'zi qadamlar. Yashashning zaruriy shartlaridan biri bilish va anglash ekan – bilimsizlik, taraqqiyotga intilish bor ekan – tanazzul va boshqalar insoniyatni doim ta'qib qiladi. Yuqoridagi ijobiy qadriyatlarning ahamiyati ham ularga teskari bo'lgan jihatlarga nisbatan umuminsoniy talablarga to'la-to'kis javob beradigan, yoppasiga hayotdan mamnun, sog'-salomat. Oliy darajada bilim va qobiliyat egasi bo'lgan, ularga hamma imkoniyatlar yaratilgan zamonni topish qiyin. Bunday zamon azal-azaldan orzu va umumisoniy maqsad bo'lib kelmoqda.

Umuminsoniy qadriyatlarning eng oliy shakllari ideal-qadriyatlar sifatida qaraladi. Jamiyat tarixining hamma davrlarida odamlar ana shu ideal qadriyatlarga intilib, ularga erishishni orzu qilib yashaydilar. Kundalik hayotda va ilmiy adabiyotlarda eng oliy ideal qadriyatlarga nisbatan bir qator ibora va tushunchalar keng qo'llaniladi: ma'naviy va axloqiy poklikning umumiy belgisi yaxshilik; nafosat belgisi go'zallik; bilimlarimiz va fan yutuqlarining amaliyotga mosligi – haqiqat, inson huquqlarining oliy ifodalari – erkinlik va tenglik; siyosatning to'g'riligi – adolat, odamlar o'rtasidagi ijodiy munosabatlar – do'stlik; eng xokisor va beg'araz tuyg'ular asosidagi qalblarning bog'langanligi – muhabbat, orzu umidlarga erishganlik-baxt saodat, o'z yurtini sevmqlik va ardoqlash-vatanpavarlik va hokazo.

Ushbu ideal qadriyatlar va ularga nisbatan teskari ma'noni anglatadigan yomonlik, xunuklik, yolg'on erksizlik, tengsizlik, adolatsizlik, dushmanlik, nafrat xiyonat, va boshqalar hayotda muayyan tarzda namoyon bo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy to'zilishi, unga mansub turmush, oila, urug', qabila, elat, millat, xalq, davlat va boshqalarning ijtimoiy holati, ma'naviy hayoti, axloq, huquq, din, madaniyat, nafosat, san'at, ilm-fan

sohalari bilan bog'liqlikda ham namoyon bo'ladi. Bu borada ular o'z tabiatiga ko'ra amaliy faoliyatning haqiqiy maqsadlarini ifodalaydi, muayyan ahamiyatga ega bo'ladi, kerakli axborot beradi, jamiyat qoidalaridan ijodiy foydalanish, kundalik xatti-harakatlarning ma'naviy asoslarini to'g'ri belgilash imkonini yaratdi. Axloqda yaxshilik, burch, vijdon, hayotning ma'nosi; siyosat, huquq va mafkurada tenglik, odillik, mustaqillik, demokratiya, erkinlik; nafosatda go'zalik, ulug'vorlik: madaniyatda, san'at va fanda jamiyat ahamiyatiga molik bo'lgan yutuqlar, kashfiyot, qonun qoidalar va boshqalar ham kundalik hayotda qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan. Bundan tashqari jamiyat a'zolari uchun umumiy bo'lgan talablar: o'z qavmi bo'lgan odamzod joniga qasd qilmaslik, tanini sog'-salomat saqlash, xushmilliy umuminsoniy va umuminsoniylik va boshqa o'nlab insoniy jihat va xususiyatlar ham umuminsoniyatga xos bo'lgan ma'naviylikning asosiy bug'inlaridir.

Umuminsoniy qadriyatlar siyosat va huquq bilan bog'liq sohada o'ziga xos jihatlarda namoyon bo'ladi, bunda mustaqillik, adolat, odillik, tenglik kabi ideal qadriyatlar, ularga erishish borasidagi jarayonlar ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda umuminsoniylikka mos kelmaydigan yo'llardan borishni noto'g'ri ekanligini ijtimoiy tajriba azal azaldan isbotlamoqda.

Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida umuminsoniylikning ustivorligi talablari har bir tarixiy birlikning tarixiy rivojlanish maxsuli, ekanligini, bunda tirik insonlarning taqdiri, orzu umidlari borligini xisobga olishni taqozo qiladi. Bu talablarga ko'ra har bir kishi sog' omon yashash, umr kechirish, o'z vujudini omon saqlash kabi huquqlari bilan birga dunyoga keladi, bu huquqlarni unga tabiat ato etgan, biror maqsadlardan kelib chiqib insonning biror huquqlaridan mahrum qilish mumkin emas. qanday sinf, tabaqa, qatlam vakili bo'lmasin, uning boshqalar kabi yashash huquqi borligi mutlaq haqiqat, odam zoti esa bu huquq naqtai nazaridan tengdir. Umuminsoniylikning bu boradagi talablari, ya'ni insoning tabiiy-tarixiy haq-huquqlari, uning yashash va umr kechirish huquqining tabiiyligi va hatto muqaddasligini to'la-to'kis e'tirof qilishdir.

Xalq og'zaki ijodida ham, qadimgi zamonaviy dinlarda ham, davlatlarning konstitutsiyalarida va boshqa xujjatlarda ham buni yaqqol ko'zatish mumkin. buyuk frantso'z revolyutsiyasi (1789 yilda) qabul qilingan «Inson va grajdanlar huquqlari deklaratsiyasi» da ham, 1948 yilning 10 dekabrda BMT bosh assambleyasi tasdiqlagan «Inson huquqlarining eng umumiy deklaratsiyasi»da kishilarning tabiiy tarixiy haq huquqlari jamiyatdagi asosiy umuminsoniy qadriyatlar ekanligi alohida ta'kidlanganligi bejiz emas.

Olamdagi insonlarning yashash joylari, o'tmish avlodlarining hoki yashiringan zamin, o'zi tug'ulgan yurti bilan bog'liq umuminsoniyatga xos bokira tuyg'ulari bor. Bu tuyg'ular tug'ulgan uydan, mahalla, qishloq, shahar ko'chasidan tarbiyalana boshlaydi, kishi mansub bo'lgan tarixiy birlik, uning o'tmishi bilan bog'langan ijtimoiy xududga nisbatan munosabatda namoyon bo'ladi. kishi Yer sayyorasining farzandi ekanini, o'zi uchun suyuqli xudud sayyoraning tarkibiy qismi bo'lgan vatan ekanligini anglaganida, undagi bu tuyg'u umuminsoniylikning talabiga mos keladigan darajaga ko'tariladi. Sayyoramiz kishilar uchun undagi tiriklikning vujudga kelishi, rivojlanishi, odam eotining ongli faoliyati, mehnati, madaniy va ma'naviy kamolotga erishish bosqichlari, tabiat va jamiyatda amalga oshiogan ishlari bilan bog'liq jarayonlarni ifodalaydigan tarix ham o'z ahamiyati va qadriga ega. Tarix – odam zotining ilk vujudga kelgan davridan, bizning kunlarimizgacha yaratgan moddiy boyliklarini, insonniyat hayotida ro'y bYergan o'zgarishlarni kelajakka etkazib beradigan «qadriyatlar sandig'i» dir. Tarix – zamin vujudlarini yashirib turgan avlodlar ruhi oldidagi qarzdorlik tuyg'usini qo'zg'agan. O'tmishdagi voqealarni o'rganish zaruriyati tug'ulgan va kelajakning rejalarini to'zish jarayonida rivojlanishning aniq yo'l va usullari tanlab olingan davrlarda qadriyatga aylanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq, muammolar hozirgi davrga kelib faylasuflar va tadqiqotchilarning diqqatini jalb etayotgan asosiy mavzulardan biriga aylanmoqda. Bu ibora hozir ko'p ishlatilayotgani bilan, uning mazmuni, to'zilishi, asosiy shakllari, namoyon bo'lish xususiyatlari va umuminsoniy

qadriyatlar tizimi, bu tizimdagi asosiy qadriyat shakllarining o'rni va ahamiyatini ilmiy taxlil qilish bilan bog'liq masalalarga e'tibor kam.

Qadriyat kabi umuminsoniy qadriyatlar tushunchasiga xam xos bo'lgan kundalik mulokatlardagi mazmun bilan, falsafiy-aksiologik ma'no urtasidagi farkka e'tibor b'Yerish lozim. Kundalik hayotda insoniyat ahamiyatiga molik boyliklar, kashfiyotlar, xususiyatlar jihatlar, jarayonlarning o'zini umuminsoniy qadriyat sifatida tushunadilar. Qadriyatlarga bunday ta'rif b'Yerilganida, olamdagi umuminsoniy ahamiyatiga molik son-sanoqsiz narsalar, jihatlar va hokozolarni istagancha sanash mumkin. Aynan ana shunday uslubiy chalkashlikka yo'l qo'ymaslik uchun quyidagilarni ta'kidlash lozim: olamda qadriyat, umuminsoniy qadriyat nomi bilan ataladigan ob'ekt yuk, har bir narsaning o'z nomi, ismi, oti-atamasi bor. Umuminsoniy qadriyat - jamiyat va odamzod nasli uchun eng qadrli va umumijtimoiy ahamiyatiga ega bo'lgan narsalar, xodisalar, sifat, faoliyat va boshqalarning ismi yoki nomini emas, balki ularning ijtimoiy qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy-aksiologik tushunchadir.

Bizning davrimizga kelib umuminsoniy qadriyatlar jamiyatdagi har qanday umumiy qadriyatlar tizimining markaziy va asosiy bo'g'iniaridan biri bo'lib qolganligining sabablari quyidagilardir:

— Yer sayyorasining olamdagi hamma kishilar uchun, ularning irqi, millati, e'tiqodi, toifasi va boshqa tabiiy-tarixiy hamda ijtimoiy belgilaridan qat'iy nazar, eng umumiy makon va shu bilan birga cheksiz koinotdagi mu'jazzgina yulduz ekanligini tobora yaqqolroq xis etila boshlanganligi;

— olamdagi ijtimoiy xilma-xillik, siyosiy va mafkuraviy rang-baranglik, turli xil extiyoj, qiziqish, maqsad, intilish, xatti-harakat, faoliyatlarini tarakkiyot talablariga mos keladigan eng umumiy ma'naviy mezonlarga muxtojlik sezila boshlanganligi;

— daxshatli kurollar, yadoro urushi, ekologik, buxron va ma'naviy tanazzul kabi xavflar bilan yo'zma-yo'z kelish natijasida insoniyatning kelajagi, Yer sayyorasi axolisi umumiy genofondining takdiri xavf ostida kolganligi, Yerdagi

insoniyatning hozirgi avlodi mansub bo'lgan sivilizatsiyani saklab kolish
extiyojlari borligi;

— kishilarning turli ijtimoiy to'zumlar va davlatlarda yashashidan qat'iy
nazar, hamma joyda eng asosiy maqsad inson, uning tirikligi va mazmunli hayoti
ekanligi, bunday hayotni ta'minlashda butun jahon ahamiyatiga molik universal
texnologiyalar, ilm-fan yutuqlari, ularni hamma mamlakatlarda qo'llash
imkoniyatlarining umumiyliigi, bu imkoniyatlarni umumjahon vokeligiga
aylantirish uchun umumsayyoraviy xamkorik zarurligi tobora ko'prok anglab
olinayotganligi.

Umuminsoniy qadriyatlar kategoryasining mazmunini urganish uchun avvalo,
«umuminsoniylik» tushunchasining ma'nosini taxlil kilmok lozim. Bu tushincha
jamiyatning asosiy jihatlari, turli ijtimoiy sifatlar, xususiyatlar va boshqalarning
umuminsoniy haraktYerga ega ekanligini anglatadi. «Umuminsoniylik»
tushunchasida qadriyatlarni tirik tabiatning bir kismi bo'lgan odam zotining hayoti
va kamoloti hamda tarixiy, siyosiy va boshqa birliklar (ijtimoiy sub'ektlar) uchun
ahamiyati xam o'z aksini topadi. Bu bilan birga umuminsoniylikda umumyijtimoiy
munosabtalar, ta'lim-tarbiya va ma'naviy-Ahloqiy jihatlar, ijtimoiy muxitning eng
umumiy tomonlari bilan boklik sifatlar xam aks etadi. bir so'z bilan aytganda
umuminsoniylik odamlar uchun umumiy bo'lgan mezonlar, ob'ektiv xolatlar.
Xususiyatlar, shart-sharoitlar va boshqalarni o'zida aks ettiradigan tushuncha
sifatida ishlatiladi.

Odamzodniig yashashi, umrgo'zaronligi, amaliy faoliyati, Ona-Yer sayrasi
farzandlari hayotining eng umumiy soxalariga tegishli bo'lgan umumjamiyat
mikyosidagi qadriyatlar bor. Umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat
ahamiyatiga ega bo'lgan, insoniyatning mavjudligi, utmishi, buguni va kelajagini,
yashashning asosii yunalishlari, konun-koidalarini, talab va tartiblarini,
odamlarning eng azaliy orzu-umidlari va ideallarini o'zida aks ettiradigan
qadriyatlarning umumiy shakllarini ifodalaydi. Ular jamiyat a'zolarining hammasi
uchun umumiy ahamiyat kasb etadi, insoniyat hayotida ruy bYerayotgan

o'zgarishlar, kishilarning amaliy faoliyati yashash tarzi, boshqalarga munosabati xam ana shu mezonlarga mos kelishi yoki mos kelmasligiga karab baxolanadi.

Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob'ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning o'zluksiz hayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir. Insoniyatning eng umumiy jamoasi bo'lgan jamiyatgina umuminsoniy qadriyatlarning yaratuvchisi va saklab turuvchisidir. Umuminsoniy qadriyatlar nixoyatda keng kulamli va sYerkirra tushuncha. U ozdlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumiy jtimoiy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardangina iborat emas. Uni fakat moddiy va ma'naviy boyliklar sifatida tushunishni xam maqsadga muvofik, deb bulmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy umuminsoniy, sinfiy yoki boshqa xususiy qadriyatlar tizimi xam, umuminsoniy qadriyatlar tizimining o'rnini bosa olmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar va ularning namoyon bo'lish shakllarini taxlil kilish, aslida, bu qadriyatlardan iborat tarkibiy kismolari bir-biri bilan dialektik tarzda boglangan umumiy tizimini, uning asosiy kismolari urtasidagi munosabatlarni tadmik kilishdir. Bu qadriyatlar, jamiyat tarakkiyotining muayyan davrida yashayotgan kishilar uchun umumiy bo'lgan qadriyatlar tizimini xosil kiladi, boshqa qadriyatlar bilan o'zluksiz alokada, zaruriy boglanishda namoyon bo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari nisbiy xususiyatga ega, ammo bu nisbiylik doimo xam ko'zga tashlanavYermaydi. Bizningcha, umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllarini urganishda quyidagilarga e'tibor bYerish lozim:

— butun insoniyatga xos bo'lgan tabiiy-tarixiy jihatlar, ya'ni inson vujudining tirikligi, sixat-salomatligi, ijtimoiy faoliyatga kobilligi, ongi, bilim, muomala vositasi;

— madaniyat, ma'naviyat, fan, din, huquq, siyosat, mafkura va ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan bog'liq yutuqlar, kashfiyotlar. Yaratilgan boyliklar, ta'lim-tarbiya va ma'anviy kamolotning yunalishlari, usullari, vositalari;

— insoniyat rivojining uozirgi davri bilan bog'liq mintakalar, ijtimoiy to'zumlar, davlatlar oldida turgan va butun jahon ahamiyatiga molik eng umumiy olamshumul muammolar, dolzarb vazifalar, kelajakning istikbollari;

— sayyoramiz xududlari, davlatlari va ijtimoiy to'zumlaridan qat'iy nazar, hamma uchun umumiy foydalanish imkonini beradigan universal texnologiyalar, ishlab chikarish, boshqarishni tashkil kilish, kosmonavtika, EXM, kibYernetika va boshqa yunalishlardagi umumjahon ahamiyatiga ega bo'lgan jarayonlar.

Tarixiy rivojlanish jarayonida (ob'ektiv tarzda), jamiyat va kishilarning talab va extiyojlari natijasida (sub'ektiv tarzda) umuminsoniy qadriyat shakllaridan gox, biri, gox, boshqasi umumiy tizimning markaziga, hayotning oldingi pogonasia chikib oladi: yurtda dushmanlar xukmronlik kllganida - ozodlik, diktatura davrida - erkinlik, Vatan mustakilligiga xavf tugilganida - vataniarvarlik, milliy umuminsoniy o'zlikni anglash va milliy umuminsoniy uygonish davrida - tarixiy va madaniy mYerosni urganishga intilish, urush sharoitida tinchlik va barkarorlikka extiyoj kuchayib boradi. Shu tarika ijtimoiy jarayonlar rivojida umuminsoniy qadriyatning ma'lum bir shaklining dolzarblig, boshqasining zarurligini bir kadar xiralashtirganday, ularning ayrimlari ideal qadriyatlarga yakinlashganday, boshqalari esa ulardan o'zoklashganday bo'lib tuyo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari orasida o'z ahamiyatini, ijobiylik hamda foydalilik xususiyatlarini doimo saklab qoladiganlari xam bor: inson vujudining tirikligi, uning ijtimoiyligi, insonning umri va hayoti, sixat-salomatligi, ijtimoiy faoliyati va munosabatlari, mexnati, bilim, muomalasi va boshqalar. Bu qadriyatlar inson va jamiyat bor ekan o'zining ijtimoiy ahamiyatini saklab qoladi, ularning karama-karshisi bo'lgan ulim, kasallik, manosiz hayot kechirish. Bilimsizlik va boshqalar xam tarixiy jarayonlarning doimiy xamroxidir. Tiriklik bor ekan ulim, borlik, eng buyuk ma'no ekan yuklik, inson tirik jonzod ekan - kasallik, hayot kechirishdan maqsad mazmunli umr ekan - ma'nosiz kuyilgan ba'zi kadamlar. Yashashning zaruriy shartlaridan biri bilish va anglash ekan - bilimsizlik, tarakkiyotga intilish bor ekan - tanazzul va boshqalar

insoniyatni doimo ta'kib kiladi. Yukoridaga ijobiy qadriyatlarning ahamiyati xam ularga teskari bo'lgan jihatlarga nisbtan umuminsoniy talablarga tula-tukis javob beradigan, yoppasiga hayotidan mamnun, sog-salomag. Oliy darajadagi bilim va kobiliyat egasi bo'lgan, ularga hamma imkoniyatlar yaratilgan zamonni topish kiyin. Bunday zamon azal-azaldan orzu va umuminsoniy maqsad bo'lib kolmokda. Umuminsoniy qadriyatlarning eng oliy shakllari ideal-qadriyatlar sifatida karaladi. Jamiyat tarixining hamma davrlarida odamlar ana shu ideal-qadriyatlarga intilib, ularga erishishni orzu qilib yashaydilar. Kundalik hayotda va ilmiy adabiyotlarda eng oliy ideal-qadriyatlarga nisbatan bir kator ibora va tushunchalar keng kullanadi: ma'naviy va Ahloqiy poklikning umumiy belgisi - yaxshilik; nafosat belgisi - go'zallik; bilimlarimiz va fan yutuqlarining amaliyotga mosligi -xakikat, inson huquqlarining oliy ifodalari - erkinlik va tenglik; siyosatning to'g'riligi - adolat, odamlar urtasidagi ijobiy munosabatlar - dustlik; eng xokisor va begaraz tuygular asosidagi kalblarning boglanganligi - muxabbat, orzu-umidlarga erishganlik - baxt-saodat, o'z yurtini sevmoklik va ardoklash -vatanparvarlik va hokozo. Ushbu ideal-qadriyatlar va ularga nisbatan teskari ma'noni anglatadigan yomonlik, xunuklik, yolg'on, erksizlik, tengsizlik, adolatsizlik, dushmanslik, nafrat, xiyonat va boshqalar hayotda muayyan tarzda namoyon bo'ladi.

Kundalik hayotda va tarixiy tarakkiyotda umuminsoniy qadriyatlarni barkaoro kilish yo'llari. Usullari va manfaatlarini bu boradagi maqsadlar bilan ayniylashtirish xollari xam uchraydi. Ushbu xolat siyosatda va ijtmoyiy-siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish davrida nixoyatda tayyorlov ahamiyatga ega. Bunda uch asosiy jihatga e'tibor b'Yerish lozim:

1. Kishilarning umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi karashlarida va ularga erishish yo'llari xakidagi xulosalarida utmish avlodlardan mYeros kolgan orzu-umidlar, tasavvurlar xam tayyorlov jamiyat kasb etadi. Har bir avlod umuminsoniy qadriyatlarni barkaror kilish va ideal-maqsadlarga etish to'g'risidagi utmish avlodlarning tasavvurlari va xulosalarini mYeros qilib oladi, o'z faoliyati, zamonasidagi o'zgarish va jarayonlarga xam ana shu nuktai nazardan yondoshadi.

2. Har bir avlodning utmishdoshlaridan mYeros qilib olgan umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlari va orzu-umidlardan tashkari, o'zlari tuplagan tajribalari, ana shu tajriba asosida vujudga kelgan muloxazalari va xulosalari xam bor. Kishilar umuminsoniy qadriyatlarni barkaror kilish, umrlari davomida ularga etish uchun intilishlari, faoliyat va munosabatlarida, bir tomondan mYerosiy tasavvurlarga. Ikkinchi tomondan esa o'zlarining amaliy xulosalariga amal kiladilar. Bu boradagi turli jarayonlar, reja va dasturlarga xam yukoridagi ikki xil jihatga asoslangan xolda munosabatda bo'ladilar. Demak, har qanday davrda ideal-qadriyatlarga etitish yo'lida harakatlar boshlanganida, ularni amalga oshirishning reja va dasturlari to'zilayotganda kishilarning ruxiy-ma'naviy tayyorgarligini, bu boradagi maqsad, kiziki, extiyoj va talablarini xisobga olish zarur.

3. Umuminsonip qadriyatlarga erishi to'g'risidagi tasavvurlar, extiyojlar va intililar asosida vujudga kelgan turli reja va dasturlarda, ko'prok bu boradagi faoliyatning nazariy tomonlariga va umumiy jihatlariga e'tibor bYeriladi. Bu xol, ayniksa, jamiyat tarakkiyotning tub burilish va chukur o'zgarishlar yo'z bYerayotgan davrlarda yakkol namoyon bo'ladi. Ammo bu boradagi rejalaridan amaliyotga utilganida, tajribada maqsadlarga erishishi uchun bevosita harakat boshlanganida, kutilmagan xolatlar namoyon bula boshlandi. Bular esa o'z navbatida bosh maqsadga erishish (strategiya) borasidagi kundalik faoliyatda turli xil yo'llardan, usulardan (taktika) foydalanishni talab kiladi.

Umuminsoniy qadriyatlarning ba'zi shakllari bilan bog'liq yana bir masala bor: ularni hayotda barkaror kilish tusiklar va kiyinchiliklar orkali boradi. Pirovard natijada, ideal mutlak, xolatda tula-tukis amalga oshmaydi, uning ba'zi bir jihatlarini hayotga tadbik kilinadi, boshqalari esa kelajak avlodlarga mYeros bo'lib qoladi. Odamzod esa idealsiz. Unga intilmasdan, kelajakka umid kzlarini tikmasdan yashay olmaydi.

Ammo inson hayotda fakat ideallar, ularga etish to'g'risidagi orzular bilan kanoatlanib kolmaydi. U o'z ideallariga erishish, ularni barkaror kilish yo'lida boshqa extiyojlarini, talablarini va qiziqishlarini kondirishi, o'zga kishilar bilan munosabatda bo'lishi, jamiyat talablarini bajarish, o'z burchini ado etishi va

boshqa soxalarda faoliyat yuritishi lozim bo'ladi. Shu ma'noda. Kishilar doimo idealga intilib, real hayotdagi vazifalarni bajarib, orzu-umidlar bilan real vokelik orasida umr o'tkazadilar. Ideallarga intilish orzusi bilan, real hayotda umr utkazish zaruriyati urtasidagi muayyan ziddiyat esa, odamzotni yashashga undaydigan, umrining eng kiyin, tanazzul davrlarida xam umid uchkunlari saklanib kolishi uchun asos bo'ladigan umrgo'zaronlikning asosiy tamal toshidir, inson hayotining mazmuni, ma'nosi v qadrini belgilaydigan ob'ektiv jarayondir.

Umuminsoniy qadriyatlar (ayniksa, ularning ideal shakllari) omilkor faoliyatga chorlovchi optimistik goyalar, shiorlar rolini uynashi xam mumkin. Bunday xolda ular kishini amaliy ishlar kilishga undaydigan, uning faoliyatiga ma'no va mazmun bagishlaydigan, maqsadini aniklash imkonini beradigan, biror jarayonga, jamiyatda amalga oshirilayotgan vazifalarga nisbatan shaxs yoki ijtimoiy sub'ektlarning qanday munosabat bulayotganini aniklash imkonini beradigan m'naviy mezonga aylanadi. Odamlar o'zlari va atrofdagilarning amaliy faoliyatini, biror soxadagi xatti-harakatlarini ana shu mezonlar bilan solishtirib kurib muloxaza yuritadilar, xulosa chikaradilar, ularga baxo beradilar.

Ba'zan ayrim kishi yoki biror guruxning u yoki bu qadriyatni barkaror kilish maqsadida olib borayotgan faoliyati umuminsoniylik mezoniga to'g'ri kelmasligi xam mumkin. Masalan, hamma arab halqlari, slavyanlar, turkiyzabon halqlar va boshqa ko'p millatli halqlar bir-biri bilan umummadaniy qadriyatlardan biri, dustlikning oddiy kushnichilik doirasiga sigmasligi, uning keng kamrovli umummilliy umuminsoniy jihatleri borligini inkor etish kiyin. «Arab dunyosi»ning («turk dukgsi», «slavyanlar dunyosi» va x.k.) mustaxkam ittifokchilik va xokisor kushnichilik munosabatlarini urnatish asosida umumilliy umuminsoniy dustlikning jahon xamjamiyati manfaatlariga to'g'ri keladigan jihatlarini, ijobiy kirralarini namoyon kilish borasidagi urinishlari umuminsoniylik mezonlariga mos kelishi lozim edi. Guyoki aynan ana shu maqsadga karatilgan arablar dunyosinib irlashtirish to'g'risidagi xulosani noto'g'ri talkin kilish, okibatda Irok, tomonidan Kuvaytning bosib olinishiga sabab buldi (1990 yil). Bir karashda juda xokisor bo'lib kuringan yukoridagi goyaga asoslangan amaliy harakat va usul baxsli bo'lib

chikdi. Bu Yerda madaniy birlik va dustlik tuygusi bilan bog'liq, qadriyatlarni barkaror kilishga karatilgan anik, faoliyat va xatti-harakatni umuminsoniylik talablariga mos keltirish to'g'risidagi umumiy koida bo'zildi: guyo yaxshilik bayrogi ostida olib borilgan anik harakat usuli (ya'ni urush) umuminsoniy qadriyat bo'lgan tinchlik va milliy umuminsoniy ozodlik talablariga mos kelmay koldi.

Aslida kardosh halqlarning bir-biri bilan ma'naviy yaqinligi asosida, ular urtasidagi umummilliy umuminsoniy birodarlik zanjirlarining mustaxkamlanib borishi, tarixiy jarayonlar natijasida ajralib yashayotgan millatning kushilishi umuminsoniy qadriyatlar va ularnni barkaror kilish amaliyoti talablariga mos kelishi lozim. Shu ma'noda, bir necha un yillar ikkiga bulinib yashagan Vetnam halqi birlashganligi, ikki qerman davlatlari va nemis halqi kushilganligi, koreys halqlari saflarida birlashish goyalari kuchayishi, turkiyzabon halqlar umumilliy umuminsoniy alokalarining yani boskichga kutarilishi, kadingi Rim impYeriyasi o'rnida vokelikka aylangan «Evropa mamlakatlari iktisodiy xamkorligi» (Maastrixt shartnomasi, 1993 yil) tobora usayotganligi milliy umuminsoniylik borasidagi umuminsoniy qadriyatlarni barkaror kilishning zamonamizda yo'zaga kelayotgan anik, shakllari sifatida talkin kilinishi mumkin.

Umuminsoniy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy to'zilishi, unga mansub turmush, oila, urug, kabila, elat, millat, halq, davlat va bo-shkalarning ijtimoiy xolati, ma'naviy hayoti, Ahloq, huquq, din, madaniyat, nafosat, san'at, ilm-fan soxalari bilan bog'liqlikda xam namoyon bo'ladi. Bu borada ular o'z tabiatiga kuramaliy faoliyatning xakikiy maqsadlarini ifodalaydi, muayyan ahamiyatga ega bo'ladi, kerakli axborot beradi, jamiyat koidalaridan ijodiy foydalanish, kundalik xatti-harakatlarning ma'naviy asoslarini to'g'ri belgilash imkonini yaratdi. Ahloqda yaxshilik, burch, vijdon, hayotning ma'nosi; siyosat, huquq va mafkurada tenglik, odillik. Mustakillik, demokratiya, erkinlik; nafosatda go'zallik, ulugvorlik: madaniyat, san'at va fanda jamiyat ahamiyatiga molik bo'lgan yutuqlar, kashfiyot, konun-koidalar va boshqalar xam kundalik hayotda qadriyatlar darajasiga kutarilgan. Bundan tashkari jamiyat a'zolari uchun umumiy bo'lgan talablar: o'z kavmi bo'lgan odamzod joniga kasd kilmaslik, tanini sog-salomat saklash,

xushxulklilik va boshqa unlab insoniy jihat va xususiyatlar xam umuminsoniyatga xos bo'lgan ma'naviylikning asosiy bo'g'iniaridir.

Umuminsoniy qadriyatlar siyosat va huquq, bilan bog'liq, soxalarda o'ziga xos jihatlarda namoyon bo'ladi, bunda mustakillik, adolat, odillik, tenglik kabi ideal-qadriyatlar, ularga erishish borasidagi jarayonlar xam muxim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda umuminsoniylikka mos kelmaydigan yo'llardan borishning noto'g'ri ekanligini ijtimoiy tajriba azal-azaldan isbotlamokda.

Ijtimoiy tarakkiyot jarayonida umuminsoniylikning ustuvorligi talablari har bir tarixiy birlikning tarixiy rivojlanish maxsuli, ekanligini, bunda tirik insonlarning takdiri, orzu-umidlari borligini xisobga olishni takozo kiladi. Bu talablarga kura har bir kishi sog-omon yashash, umr kechirish, o'z vujudini omon saklash kabi huquqlari bilan birga dunyoga keladi, bu huquqlarni unga tabiat eto etgan, biror maqsadlardan kelib chikib insonni bu huquqlardan maxrum kilish mumkin emas. Qanday sinf, tabaka, katlam vakili bulsmasin, uning boshqalar kabi yashash huquqi borligi mutlak xakikat, odam zoti esa bu huquq, nuktai nazaridan tentdir. Umuminsoniylikning bu boradagi talablari, ya'ni insonning tabiiy tarixiy xak-huquqlari, uning yashash va umr kechirish huquqining tabiiyligi va xatto, mukaddasligini tula-tukis e'tirof kilishdir. Halq, ogzaki ijodida xam, kadimgi va zamonaviy dinlarda xam, davlatlarning konstitutsiyalarida va boshqa xujjatlarda xam buni yakkol ko'zatish mumkin. Buyuk frantso'z revolyutsiyasi (1789 yilda) kabul kilgan «Inson va grajdanlar huquqlari Deklaratsiyasi»da xam, 1948 yilnig 10 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tasdiklagan «Inson huquqlarining eng umumiy Deklaratsiyasi»da kishilarning tabiiy-tarixiy xak-huquqlari jamiyatdagi asosiy umuminsoniy qadriyatlar ekanligi aloxida ta'kidlanganligi bejiz emas.

Olamdagi insonlarning yashash joylari, utmish avlodlarining xoki yashiringan zamin, o'zi tugalgan yurti bilan bog'liq; umuminsoniyatga xos bokira tuygulari bor. Bu tuygular tugalgan uydan, maxalla, kishlok, shahar kuchasidan tarbiyalana boshlaydi, kishi mansub bo'lgan tarixiy birlik, uning utmishi bilan boglangan ijtimoiy xududga nisbatak munosabatda namoyon bo'ladi. kishi Yer sayyorasinning farzandi ekanini, o'z uchun suyuqli xudud sayyoraning tarkibiy

kismi bo'lgan vatan ekanligini anglaganida, undagi bu tuygu umuminsoniylikning talabiga mos keladigan darajaga kutariladi. Sayyoramiz kishilari uchun undagi tiriklikning vujudga kelishi, rivojlanishi, odam zotining ongli faoliti, mehnati, madaniy va ma'naviy kamolotga erishish boskichlari, tabiat va jamiyatda amalga oshirgan ishlari bilan bog'liq, jarayonlarni ifodalaydigan tarix xam o'z ahamiyati va qadriga ega. Tarix - odam zotining ilk vujudga kelgan davridan, bizning kunlarimizgacha yaratgan moddiy boyliklarini, insoniyat hayotida ruy b'Yergan o'zgarishlarni kelajakka etkazib beradigan «qadriyatlar sandigi»dir. Tarix - zamin vujudlarini yashirib turgan avlodlar ruxi oldidagi karzdolik tuygusini zo'zgagan. Utmishdagi voqealarni urganish zaruriyati tugalgan va kelajakning rejalarini to'zish jarayonida rivojlanishning anik yo'l va usullari tanlab olinayotgan davrlarda qadriyatga aylanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar va ularning asosiy shakllari xilma-xil tarzda, rang-barang xolat va turli darajalarda namoyon bo'ladigan goyat murakkab, mazmunan nixoyatda boy va s'Yerkirra ijtimoiy tushunchalardir. Shu sababga kura, ularning moxiyati, mazmuni, namoyon bo'lish xususiyatlari to'g'risidagi kiska taxlilda bu boradagi masalalarning hamma jihatlarini kamrab olish kiyin

Mustakillikka erishganimizdan keyin yoshlar tarbiyasining mazmuni va moxiyatida, usul va shakllarida jiddiy o'zgarishlar ruy b'Yera boshladi. Maktablarni milliy umuminsoniylashtirish boshlandi. Talim-tarbiyaga milliy umuminsoniy qadriyatlarni joriy etish asosiy urin tutadigan buldi. Tariximiz, madanyatimiz, milliy umuminsoniy urf-odatlarimizga e'tibor kuchaydn. Yoshlarda milliy umuminsoniy guro'rni shakillantirish va mustaxkamlashga aloxida ahamiyat b'Yeriladigan buldi.

Bilimni sevish va ardokuipn, olimu fo'zalolarni, ustozlarni xurmat kilish, mardlik, odamiylik, kamtarlik, adolat, xalollik va xakguylik kabi insoniy fazilatlarni ulug'lash borasida xam ibrat bo'ladigan ajoyib qadriyatlarimiz ko'p.

Bilim va zakovatning kimmati, jamiyat tarakdiyoti va shaxe ma'naviy-Ahloqiy kamoloti uchun ahamiyati shu kadar tayyorlovki, uni ta'riflashni ado qilib bulmaydi. Bilim eng tayyorlov boylik ekanligi, dunyoda undan qadrlirok. xech

narsa yukligi to'g'risida kadimgi xind dostoni «Kalila va Dimna», Nizomulmulining «Siyosat-noma», Nosir Xisravning «Saodatnoma», «Tushnoma», Yusuf Xos Xojibning «Kutagdu bilik» Axmad Yugna-kiyning «Xibatul xakoyik», AXMAD Yassaviyning «Devoni xikmat», AlishYer Navoiyning «Xamsa» kabi jahonga mashxur asarlarida bir-biridan mukim, bir-biridan sYermazmun fikrlar bayon etilgan.

Bizning ilm-fanimizda, madaniyatimiz va tariximizda insonni ilm asoslarini bilib olishga da'vat etmagan, bilimning xosiyati xakida kuyib-yonib bayon etmagan bironta shoir va yozuvchi, bironta olimu ulamo bironta etuk davlat arbobi bulmagan desak, mubolaga emas. Buning uchun lokal Muhammad Xorazmiyning, Abu Nasr Forobiyning, Axmad Fargoniy, Abu Rayxon BYeruniy, Abu Ali ibn Sinoning muborak nomlarini eslashning o'zi kifoya kiladi.

XII asrda ijod kilgan donishmand shoir Axmad Yugnakiyning «Xibatul xakoyik.» («xakikatlar armugoni») asarida ilmli bilan bilimsizni, olim bilan joxilni kiyoslab bayon etgan quyidagi fikri bunga misol bo'ladi: «Bilim to'g'risida. so'zlamokdaman. so'zimni yaxshi tingla, bilimdon kishilarga o'zingni bogla. Bilim bilan baxt saodat yo'llarn urganiladn, bilim egallab saodat yo'lini top. Bilimli kishi kimmatli oltindir. Joxil, bilimsiz kishilar arzimaz kalbaki (axcha) dir. Bilimli bilan bilimsiz qachon teng bo'ladi. Er kishi bilim o'rganib bilguvchi bo'lib qoladi, bilimsiz tiriklikda kurgiliklar ichida qoladi. Bilimli er o'lsa xam oti o'lmaydi, bilimsiz kishining hayot chogida xam uning oti ulikdir».

Yusuf- Xos Xojibning fikricha, zakovat koronru tundagi mash'al kabidir, bilim esa nur tarkatuvchm yoruglikdir. Kimda zakovat bo'lsa, usha asl odam bo'ladi, kimda bilim bo'lsa u martabaga erishadi: Odam zakovati tufayli asl ataladi. Bilim gavhar kabi bor Yerda tuplanib turadi, u zakovatning konidir. Mushkanbar va bilim bir-biriga uxshash narsalardnr, ularni o'zidan bulaklardan yashirib saklab bulmaydi. Mushkanbarni yashirsang, uning xidi oshkor kiladi, bilimni yashirsang, uni tiling oshkor kiladi. Bilim o'z soxibini kashshok kilmaydigan bitmas-tuganmas boylikdir, ugri va kalloblar uni xech ugirlab ola olmaydi.

Odamlarda ilmu xunar kancha ko'p bo'lsa, u o'zini shuncha oddiy, kamtarn tutadi. Kamtarlik odamni bezaydi, obrusini oshiradi, dustini ko'paytiradi.

Kamtarlik, sermulohazalik, vazminlik, ogir-bosiklik singari insonni Ahloqiy-ma'naviy jihatdan go'zal qilib ko'rsatadigan yuksak fazilat va xislatlar kishining bilimidan kelib chiqadi. Buni bizning ajdodlarimiz orasida utgan ulug va dono kishilar, shoir va faylasuflar xam ko'p ta'kidlab utganlar.

Ana shu Yerda ulur bobomiz AlishYer Navoiyning «Maxbubulkulub» asarida kamtarlik, tavoze' xakidagi fikrlarini keltirib utish joizdir. «Tavoze' kishi xo'zurida o'zini past tutish, kamtarlik kursatish, halq muxabbatini o'ziga tortar va odamlarni shu ishni bajaruvchi bilan dustlashtirar. Tavoze' dustlik chamanida toza gullar ochar va u chamandan oshnolik va ulfatchilik bazmiga xilma-xil gullar sochar...

Adabdan muxabbatga bezak va pardozi etadi, adab tarkidan dustlikning ravnak. va baxosi ketadi.

Tavoze'li va odoblilarga ta'zim va xurmat etadi va uro'ni ekkan bu k.immatbaxo xosilni tuplab oladi».

2.1. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning yo'nalishlari va yo'llari

Har bir pedagogik muammoning o'ziga xos samarali yo'nalishlari mavjud bo'lib, mazkur muammoni hal etish yo'llarini belgilab beradi. Maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarni har tomonlama shakllangan, barkamol shaxs qilib tarbiyalash maqsadida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos yo'llari mavjud.

Milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishning samarali yo'llariga bolalar faoliyati, oila a'zolari, tarbiyachi faoliyati, tarbiyachi va bolalar o'rtasidagi munosabatlar, bolalar bilan tengqurlari o'rtasidagi munosabatlar, ular faoliyatining mazmuni kiradi.

1-yo'nalish: Faol faoliyat. Ya'ni yaxshi tarbiyachi faoliyati uni rang-barang, qiziqarli, maqsadli, izchil tashkil etish hamda faoliyat turlarining o'zaro mustahkam aloqasini ta'minlashga bog'liq. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda asosan, mashg'ulotlar, o'yin, sayr, ko'zatislar hamda madaniy-maishiy faoliyat jarayonida milliy umuminsoniy madaniyati shakllantiriladi. Bunday yo'nalish, ayniqsa, milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida samarali kechadi.

Milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz bo'lmish an'analar davomida bolalarning fikri, qarashlari, his-tuyg'ulari, xohishi, irodasi, tafakkuri, dunyoqarashi, milliy umuminsoniy madaniyati rivojlanib boradi.

Bolalarning his-tuyg'alari va ularni namoyon etuvchi sezgi va kayfiyatlar yig'indisi amaliy faoliyat negizini tashkil etib, ularning atrof-olamga, ijtimoiy ong shakllariga munosabati natijasida xalqning ma'naviy qadriyatlarida namoyon bo'ladi. Masalan, an'analarimizdan biri bo'lgan hasharni olaylik. Bu faoliyat jarayonida bola oilada yoki bog'chada uning natijasini ko'radi va bajargan ishidan, tayyorlovlar oldida mehnat faoliyati natijasidan faxrlanadi. Yaqin va o'zoq o'tmishdagi madaniy hayot va uning tarbiyaviy ahamiyati, undagi yutuqlar, kamchiliklar, ularning asl sabablari haqida ma'lumotlar berib borish muhim ahamiyatga ega. Chunki bolalarni voqyea-hodisalarga haqqoniy boha berishga o'rgatish faoliyat jarayonida ularda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishning muhim pedagogik talabi hisoblanadi. Chunki bu o'rinda bolalarning irodasi, e'tiqodi, imkoniyati, dunyoqarashi, ularning milliy umuminsoniy va umuminsoniyiy, madaniy darajasi shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday ekan, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar milliy umuminsoniy madaniyati, ularning ongli faoliyati, bilim saviyasi, e'tiqodi – tarixiy tajribalarga,

an'analar, udumlar va urf-odatlariga munosabati darajasida tarkib topadi va egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar turmush faoliyatida, o'zining jamoatchilik, bog'cha, oila, do'stlari oldidagi burch va vazifalarini bajarishlarida namoyon bo'ladi. Bolaning milliy umuminsoniy madaniyati o'zini tuta bilishi, so'zlashish qoidalariga rioya etishi, yurish-turishi, turmushida, ya'ni faoliyat jarayonida amlaga oshadi va rivojlanib boradi. Milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz bo'lmish an'analar, udumlar va urf-odatlarni o'rganish, oila, bog'cha, jamoatchilik hamda mahallalarda qiziqarli holda amalga oshiriladi. Bolalarni qiziqtiradigan milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz vositasida diafilmlar, rangli-rasmlar, kitoblar, bolalar uchun madaniy dam olish markazlari, muassasalar (kino-teatr, folklor dastalar, xalq teatrlari, san'at saroylari, madaniy markazlar va hokazolar) kichikintoylar shaxsining ma'naviy ehtiyojlarini, qiziqishlarini va manfaatlarini qondirish uchun imkoniyat yaratadi. Milliy umuminsoniy va umuminsoniy madaniyat qirralarini yaxlit shakllantirishga ijobiy ta'sir etadi. Lekin bolalar maishiy faoliyati faqat milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida paydo bo'lgan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirilmaydi. Balki ularning milliy umuminsoniy madaniyatiga oid tushunchalarni erkin, ongli va adolat bilan hal eta olishlar, ular haqida o'z munosabatlarini bildirish olishiga, to'g'ri xulosa chiqarish olish hamda ularni avylash, asrash, sevishtirish, umrboqiyatini ta'minlashga ham o'rgatiladi. "Men va do'stlarim", "Men mehmondo'stman", "Mening yaxshi fazilatlarim", "Men yaxshi bolaman" kabi tushunchalar shakllantiriladi.

Bunday tushunchalar an'analar, udumlar, urf-odatlar asosida bolalarda insoniy qiziqishlarni ko'ra bilishi, his etishi, milliy umuminsoniy xalq qadriyatni o'rganish, o'zligini anglashga ehtiyoj sezish, inson mehnatining o'rnini to'g'ri tushunish, insonparvarlik, mehr-oqibat, iymon-e'tiqod, o'z Vatanini sevishtirish va uni e'zozlash, Vatanga muhabbat, sadoqat, ota-ona, qarindosh-urug'lar, keksalarga hurmat, kichiklarni asrash va boshqalarga muruvvatli, saxovatli bo'lish kabi fazilatlar shakllantirilib boriladi.

Demak, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida oilaviy, maishiy milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda ijtimoiy ong, yaratiladigan madaniy muhit, amalga oshiriladigan faoliyat turlarida pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish talab etiladi. Bular:

- milliy umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishda o'zaro samimiy muloqot, bir-birini hurmat qilish;

- madaniy muhit yaratishda sog'lom psixologik sharoit yaratish, zo'riqish, majburlash, rejaga to'liq amal qilishga chek qo'yish, ya'ni faoliyatning rang-barangligi, mazmunan boyligiga e'tibor berish.

Tadbirlarni bolalarning talab va ehtiyojiga, qiziqishiga qarab quyidagicha tashkil etish:

- faoliyat jarayonida to'g'ri maqsad qo'ya olish;
- madaniy muhit, faoliyatni bolalardagi madaniy, milliy umuminsoniy va umuminsoniyiy, ruhiy qadriyatlar shakllanishiga yo'naltirish;
- faoliyat mazmuni, shakli, uslubi, usuli va vositalari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashdan iborat.

Demak, milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda ta'lim-tarbiya tizimini – madaniy muhit, madaniy faoliyat bosqichlaridan iborat andazasini tashkil etish, ularni har tomonlama anglashga, milliy umuminsoniy qadriyatlarni saqlashga imkoniyat yaratadi.

Bolalar ma'naviy dunyosining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri – tayyorlovlarni obro'li inson, namuna deb bilishlari, maslahat olishlari, taqlid qilishlari va lozim bo'lgan paytda har qanday yordamni olishlariga ishonch hosil qilishlari. Hyech qanday tarbiya uslubi, bolalarga namuna kuchidek ta'sir ko'rsata olmaydi. Namuna taqlid uchun asosiy manba rolini o'ynaydi. Shaxsiy namuna esa tarbiya berish sifatida o'sib kelayotgan yosh avlodning ongi va milliy umuminsoniy va umuminsoniyiga ta'sir ko'rsatuvchi tayyorlov yoshdagi kishilar xatti-harakatlari va boshqa faoliyatlari majmui. Tayyorlovlarning namuna sifatidagi tarbiyaviy ta'siri shuning uchun ham muhimki, ular aynan bolalarning taqlid qilishi uchun jonli manba bo'lib hisoblanadi.

Bolalar ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – ko'pincha o'zi sezmagan holda namuna olsa arziydigan, taqlid qilishga loyiq birorta ijobiy shaxsga tenglashish, unga o'xshash istagi.

Misol uchun milliy umuminsoniy qadriyatlarimizdan biri bo'lgan mehmon kutish qoidalarini olaylik. Har bir xonadonga, albatta, mehmon kelib turadi. Uyga mehmon kelganda qo'lga suv quyib yuvdirganlar, ketishdan oldin ham qo'llariga suv quyib ko'zatganlar. Qo'lini yuvgach, mehmonlar "Rahmat, baraka top, murodingga yet" deb duo qilishgan. Shunday iboralar haligacha saqlanib kelinmoqda va avloddan-avlodga o'tib, ular ongiga singib ketgan. Yoki mehmon kelsa, oyoq kiyimini o'ngarib, tartibli

qo'yishi, ketayotganda "Xush kelibsiz, yana kelib turing!" kabi iboralar bolalarni tarbiyalab boradi.

Namuna sifatida tayyorlov yoshdagi bolalarning obro'si va kishilar bilan muomalalari, ayniqsa, bolalar milliy umuminsoniy va umuminsoniyi hamda fe'l-atvorining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bolalar odatda ko'p vaqtini bog'cha jamoasi davrasida o'tkazadi va jamoaning xatti-harakatlarini onsonlik bilan qabul qiladi. Bu xatti-harakatlarni o'z tajribalarida takrorlaydilar. Ulardan sababi so'ralgan paytda, "o'rtog'im shunday qiladi, bog'cha oram shunday qiladilar yoki uyda onam shunday qiladilar, dadam shunday qiladilar, buvim shunday deganlar", kabi javoblarni eshitish mumkin. Bolalarga ota-onalarning va bog'cha jamoatchiligining xatti-harakatigina emas, balki madaniyatligi, og'zaki nutqi, savol-javoblari ham ta'sir qiladi. Ma'lumki, so'z qudratli kuchga ega. Madaniyatli inson o'ylab, tartib bilan so'zlaydi. "Yumshoq, mahribonlik bilan aytilgan so'z shunday qudratli kuchki, uning bilan hych qanday jazo tenglasha olmaydi", degan edi. P.F.Lesgaft.

Oilaviy va madaniy-maishiy milliy umuminsoniy qadriyatni oshirishning samarali yo'llari ota-onalarning bolalarga sarflagan vaqtlari bilan emas yoki tarbiyachining bunda kunning o'tishigagina emas, balki ularning tarbiyasiga, oilaning turmush tarziga, jamoatchilik obro'si va shaxsiy namunalariga bog'liq. Oiladagi ota-onalar, bog'chadagi tarbiyachi va boshqa xodimlar, hatto tayyorlov yoshdagi opa-ukalar hamda singillarning o'zaro munosabatlari milliy umuminsoniy qadriyatning boshlanish shakllanishida o'ziga xosligini ko'rsatadi. Bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda an'analar, udumlar, urf-odatlar muhim vosita sifatida yordam beradi. Bunday an'analar, udumlar va urf-odatlarning bolalarga namuna ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'sirlari saviyasini aniqlashda quydagilarga e'tiborni qaratdik:

- bolaning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, oila a'zolarining soni, nechanchi farzand ekanligi, oilada ko'pincha qanday an'analar tez-tez bo'lib turishini bilish;

- oiladagi tadbirlarning nomi, oila a'zolarining bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanishlari, ularning hunarlari, iqtisodiy tarbiyaga oida olib boradigan ishlari;

- oilada bolalarga kim ko'proq e'tibor beradi, ertak, rivoyat aytuvchi kim? Oila a'zolarining o'zaro bir-birini hurmat qilishi, kiyinishi, oila muammolarini hal etishda bolalarning ishtirok etish, etmasligi va hokazo.

Oilda avlodlar o'tib ketishi bilan oilalardagi ba'zi salbiy tarbiya uslublari o'z-o'zidan yo'qolib ketadi, deyish o'rinsiz. Hatto hozirgi davrdagi ba'zi ziyoli oilalarda ham ota-onalarning bolalar tarbiyasidagi bosiqlik, vazminlik, ularga bo'lgan hurmat, diqqat-e'tibor, odoblilik va boshqa xususiyatlar yetarli deb bo'lmaydi. Natijada, ota-onalar, tarbiyachilar, bolalar munosabatlarida turli ko'rinishdagi kelishmovchiliklar, salbiy xatti-harakatlar shakllana boshlaydi. Agar oilada ota-ona bilan bolalar o'rtasida o'zaro muloqot uchun shart-sharoitlar mavjud bo'lib, qon-qarindoshlik munosabatlari amaliyotda yaxshi bo'lsa, ota-onalar obro'li bo'lib, tarbiya usullaridan foydalana olsalar, bunday oilada bolalar erkin kamol topadilar, o'z mulohazalarini ham ochiq, ro'y-rost aytishdan tortinmaydilar. Bola tayyorlovlarning so'zlari, xatti-harakatlari, ya'ni berayotgan va'dalari, yurakdan qilinayotgan muomalalariga yoki do'q-po'pisalaridan qat'i nazar, ularga ishonishi lozim. Masalan, bolaga uy-ro'zg'or ishlarida ota-onalarning topshiriqlarini o'z vaqtida bajarganligi va hokazolar uchun dam olish kuni kino yoki teatrga olib borishga va'da berilgan bo'lsa, har qanday qiyinchiliklarga qaramasdan, va'daning ustidan chiqishi lozim. Oiladagi ijobiy an'analarni bajarish jarayonida tayyorlov yoshdagi kishilarning namunasi bolalarni o'ylashga, fikrlashga, ijtimoiy hayotni tushunishga yo'llaydi. Chunki an'analar, udumlar va urf-odatlar ma'naviy omillar sifatida bolalarga hayotning u yoki bu jabhasida o'zining yoki boshqalarning milliy umuminsoniy va umuminsoniyiy muammosini baholashga yordam beradi. Bunda oilada va bog'chadagi an'analar, udumlar, urf-odatlarni qo'llagan holda qiziqarli tadbirlarni tez-tez o'tkazib turish, bolalar tarbiyasiga ijobiy ta'sir etadi. Bunday samarali yo'llar bolalarni boshqalarga hurmat-ehtirom bilan muomala qilish, madaniyatli bo'lishda asosiy rol o'ynaydi. Natijada, milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida yurish-turish, o'zini tuta bilish, madaniy muomalada ijobiy sifatlar tarkib topadi. Bu xislatlar nazarimizda bolalari bilan do'st, ularga diqqat-e'tibor bilan qaraydigan, qayg'ulariga hamdard, xursandchiliklarini baham ko'ruvchi, sabr-toqatli ota-onalar bo'lgan oilalarda mustahkamlanadi.

Tadqiqot ishlarida isbotlanganidek, milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish quydagi yo'nalishlarda bajarilsa, uning samaradorligi yanada oshadi:

-bog'cha o'zining barcha tarbiyaviy faoliyatini oiladagi tarbiya jarayoniga izchil yo'naltira olsa;

- tarbiyachilar jamoasi oila bilan o'zaro hamkorlikda milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalash talablarini to'g'ri tashkil eta olsa;

- mahalla, bog'cha, oila, xalq ta'limi bo'limi jamoatchilikni tarbiya jarayonida bir maqsadga yo'naltira olsa;

- oila an'analari, udumlari va urf-odatlaridan foydalanishda bog'cha va tarbiyachilar hamda bolalar hamkorligi o'rnatilsa.

Bu masalalarni ijobiy hal etishda bog'cha xodimlari, mahalla qo'mitasi, xalq ta'limi bo'limlarining tarbiyaviy imkoniyatlari kengayayotgan davrda chnada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Demak, mamlakatimizda umumiy ta'lim-tarbiya mazmunini sifat jihatdan tibdan isloh qilish, aniqrog'i, yangilash asosida bolalarni har tomonlama kamol toptirish uchun alohida tarbiyaviy bilim berishni har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarish bizning muqaddas burchimiz.

2.2. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyalashning shakllantirish omillari.

Ko'zatislar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalarga tarbiyachilarning milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz bo'lgan an'analar, udumlar va urf-odatlar vositasida bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalash samarasi ko'p omillarga bog'liq. Xususan:

- a) ota-onalar savodxonligiga;
- b) bolalar uchun shart-sharoit yaratib berilishiga;
- v) oilaviy an'analar, udumlar, urf-odatlarga oid tadbirlarni o'tkazib turishlariga;
- g) oilada tayyorlov bo'g'in – bobo va buvilar tarbiyasiga;
- d) oilaning moddiy, ayniqsa, ma'naviy ta'minlanishiga bog'liq deb ayta olamiz.

Hozirgi kunda Respublikamizning ko'pgina bolalar bog'chalarida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda quyidagi shakllardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- ota-onalar maktabi ;
- milliy umuminsoniy madaniyatimizni targ'ib-tashviq qiluvchi xalq etnografiyasi maktabi;
- ma'naviy-ma'rifiy kengash qoshida tashkil etilishi lozim bo'lgan ota-onalar maktabi;
- bog'cha qoshida tashkil etilgan xalq etnografiyasi to'garagi;
- teleko'rsatuvlar, radioeshittirishlar, oynomalar.

Shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilarga umumiy tarbiyaviy bilim berishda olimlarning tavsiyalari, tarbiyaga doir xalq pedagogikasi tajribalari, shahar, tuman, qishloq mehnat jamoalari, shuningdek, mehnat va urush faxriylarining tavsiyalariga tayanilsa, samaradorligi oshadi. Ma'lumki, oilada hamda bolalar muassasalari tarbiyasi samaradorligini hamda umummadaniy saviyasini oshirish ma'lum darajada ota-onalar, tayyorlov yoshdagi kishilar savodxonligiga bog'liq. Bog'cha tarbiya markazi rolini o'ynashi uchun tarbiyachi hamda ota-onalarning maqsad va vazifalari, ularning oilaviy faoliyati bir-birlari bilan chambarchas bog'langan bo'lishi shart. Bu borada bog'chaning eng muhim vazifasi ota-onalarga bolalarning mehnati, an'analariga, udumlariga va urf-odatlarga oid tarbiyaviy tadbirlarni ko'ngildagidek uyushtirishda amaliy yordam berishdir. Tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida ijtimoiy-tarbiyaviy muhitni sog'lomlashtirish

borasidagi ishlarni jonlashtirish hamda takomillashtirish oila va bog'cha aloqasini mustahkamlovchi omil. Bu borada o'zaro belgilangan va tasdiqlangan dasturlar mahalliy sharoitdan kelib chiqilgan holda rejalashtirilgan ishlanmalar, bunday tadbirlar uyushtirishni to'zuvchi ota-onalar, o'zaro hamkorlikdagi maktab, dorilfununlar, tajribali ijodkor ma'ro'zachilar asosiy va hal qiluvchi rol o'ynashini ham ta'kidlab o'tmoq lozim.

Ayniqsa, milliy umuminsoniy qadriyatning samaradorligini oshirishda bog'chalarda o'tkaziladigan ota-onalar yig'ilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqsadga muvofiq, mazmunli tashkil etilgan yig'ilishlar, fikrlashlar, maslahatlar, tarbiyaga oid munozaralarda mehnatsevarlik, vijdonli bo'lish, mustaqillik, yurish-turish madaniyati, ko'pchilik oldida o'zini tuta bilish, mehr-muhabbat, adolatlilik haqida fikr yuritiladi. Bog'chaning ota-onalar bilan aloqa qilishida tarbiyachilarga yaqindan yordam beruvchi bo'g'in – bog'cha ota-onalari qo'mitasi. Mazkur qo'mita qabul qilingan umumiy qoidalar asosida bog'cha hayotiga sayrlar, ko'ngil ochish soatlarini kiritishi lozim. Bolalarni yoshligidan boshlab, axloqan pok, ma'naviy dunyosini boy etib tarbiyalashda bu tadbirlarning ahamiyati benihoya. Xalqimizda yomonlikka qarshi kurash bo'lmagan joyda yaxshilik tug'ilmaydi, degan ma'noli gap bor. Bu gap bog'cha bolalari tarbiyasiga taaluqli. Oilaviy, maishiy milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda, oilaviy tarbiyani ijtimoiy tarbiya bilan almashtirish bolalar kamolotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bog'chalarga bormay, faqat oilada o'sgan va voyaga yetgan bolalar maktabga borganlarida o'z tengqurlari ichida ko'p jihatlari bilan ajralib turadi. Oilaning bolalarga moddiy va ma'naviy g'amxo'rligini, ko'rsatayotgan tarbiyasini oilaviy tarbiya bilan almashtirib bo'lmaydi. Faqat o'zaro hamkorlik masalani ijobiy hal etishda samarali yo'llardan biri. Ko'zatishlarda shu narsa ma'lum bo'ldiki, bolada ota-onasining mehri, erkalashlari asosida ulardan ham ota-onalariga, qarindosh-urug'lariga bo'lgan hissiyotlari shakllanadi. Bunday paytda oilaviy an'analarga oid juda ko'p tadbirlar o'tkaziladi. Bog'chada esa bu narsa qisqa vaqtga to'g'ri keladi. Bog'cha hamda oiladagi tarbiyaviy ta'sir o'zaro birlashganda, uning samarasi kuchli bo'ladi. Bir tomondan, bolaning ota-onaga bo'lgan mehr-muhabbati natijasi o'z oilasiga, tengqurlariga, atrofdagilariga bo'lgan munosabatlarida o'z ifodasini topsa; ikkinchi tomondan, bolalar o'z ota-onalariga ta'sir ko'rsatishida o'z ifodasini topadi. Milliy umuminsoniy qadriyatni, ularning yurish-turishi, qiziqishi, intizom saqlashi kabilarda o'zini namoyon etadi. Shu asnoda bolalar o'z milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvorlarini tartibga soladilar, ota-onalari va

tayyorlovlarning hurmatlarini joyiga qo'yadilar. Bolalar ulg'aya boshlagach, an'analar, udumlar, urf-odatlarimizning o'z o'rnini bila boradilar, bunday urf-odatlarda o'z muvaffaqiyatlarini bilib oladilar. Shuning uchun bolalar nimalarga qiziqishlarini, qanday inson bo'lishlari-yu, kimlar bilan do'st-o'rtoq bo'lishlarini mumkin qadar ertaroq bilib olishlari muhim. Bunday tarbiyaviy tadbirlarning mazmunli tashkil etilishida bog'cha muassasalarimas'ul. Faqat bog'chagina tarbiyachi ishining samaradorligiga zamin yaratadi. Bu vazifalar bajarilishining samarali yo'llari ota-onalarni ruhiy, ta'lim-tarbiyaviy bilimlar bilan qurollantirmay turib, ko'zlagan maqsadni amalga oshirib bo'lmaydi. Bola tarbiyasida oila, bog'cha va jamoatchilik hamkorligining dolzarbligi ham mana shundadir. Demak, bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda ma'lum pedagogik talablar mavjud bo'lib, buni quyidagi 6-jadvalda ko'rish mumkin: Ushbu pedagogik talablar asosida an'analarning tayyorgarlik bosqichini tashkil etish, bolalarda qadriyatlarda aks etgan ijobiy munosabatlarning qator mezonlarini ishlab chiqishga olib keldi.

Asosiy masad – aniq, puxta maqsadning samarali yechimini ta'minlovchi kechalar, tadbirlar mohiyatini milliy umuminsoniy asosda, muhim tuyg'ularni shakllantirish uchun asosiy yo'llanma hisoblanadi.

Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyalashni shakllantirishda qo'yiladigan pedagogik talablar

6-jadval

T/r	Tayyorgarlik bosqichi	Asosiy bosqich	Yakuniy bosqich	Maqsadga erishganlik natijasi
1	Mavzu tanlash, texnik vositalardan foydalanish. Xalq og'zaki ijodi	O'tkaziladigan tadbirlarning mazmuni, metod va usullarini belgilab ztkazish tushunchalariga ega qilish	Tadbirni o'tishidan asosiy maqsad – ta'sir darajasini belgilash, bolarning erkin paytlarida, turmush tarzida davom ettirishi, bolalarda doimiy ta'sir doirasini belgilash	Ertalabki, kechki soatlarda, sayrlarda ko'zatish, bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatning shakllanganligini aniqlash, oldingilari bilan taqqoslash

Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyalashni shakllantirish ma'lum pedagogik shartlarga amal qilish talab etiladi. Bu talablar quydagilardan iborat:

- tarbiyachining ijodkorligi;
- tadbirlarning maqsadga muvofiq va maroqli o'tkazilishi;
- an'analarning turli shakllari vositasida, masalan: mehnat an'anasi, hashar va boshqalar.

Milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga ijobiy munosabat, faollik, o'tmishni o'rganishga, an'analimiz, udumlarimiz, urf-odatlarimizga hurmat ko'rsatishni o'stiradi, mustaqil ijodkorlikni shakllantiradi. Bu bilan bir qatorda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'zlari bir narsa his eta olishlari, biror bir mas'uliyat seza olishlari uchun ularga oz-ozdan topshiriqlar yuklash, izlanishlar olib borishga ham harakat qilishlari, o'zlari mustaqil ishlashlari, dunyoqarashlarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlarasosida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga qaratilgan ishlarning quyidagi turlari o'z samarasini ko'rsatadi:

1. Milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida egallangan bilimlarning maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar.

2. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy va umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi an'analari, udumlar, urf-odatlar, maishiy qadriyatlar asosida uyushtirilgan ijodiy o'yinlar.

3. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning amaliyotida bilish faoliyatini ta'minlashga xizmat qiluvchi vositalar.

4. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning duyoqarashini shakllantirishga yordam beruvchi vositalardan: sayrlar, diafilmlar, bolalar teatri, har xil tantanalardan foydalanish.

Bunday mustaqil ishlarni tashkil etishda quydagi **vositalarga** asoslanadi:

a) milliy umuminsoniy qadriyatlar sanalgan an'analari, udumlar, urf-odatlardan foylanish;

b) allomalar merosi, musiqa, xalq og'zaki ijodi, laparlar, maqollar, ertaklar, rivoyatlar;

v) teleko'rsatuvlar, oqshom ertaklari, kuylaymiz-quvnaymiz, kichkintoylar davrasida ko'rsatuvlar;

oilaviy-maishiy an'analar, rasm-rusumlar, avlodlarning turmush tajribalari.

Bu kabi vositalar yetarli tayyorgarlik, mahorat, tajriba va mustaqillikka asoslangan holda tashkil etilsa, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga yordam beradi. Muvaffaqiyatlar natijalari maktabgacha tarbiya yoshidagi bola milliy umuminsoniy va umuminsoniyi, xatti-harakatlari, milliy umuminsoniy qadriyatning asosiy ko'rinishlari sanalgan insonparvarlik, mehnatsevarlik, milliy umuminsoniy g'urur, mehr-oqibat, iymon, sabr-qanoat, o'z-o'zini tuta bilish, nazorat qilish, kiyinish odobi kabilarda namoyon bo'lib, atrof muhitga munosabati, mehnat faoliyati, bolalarning hayotda bajarishi lozim bo'lgan faoliyati orqali o'z samarasini ko'rsatadi.

2.3. Tayyorlov guruhi bolalarini milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashni shakllantirish usul va vositalari

Ta'lim tizimida islohotlar amalga oshirilayotgan hozirgi sharoitda maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim-tarbiya sohasida ham dolzarb muammolarni hal etish vazifasi qo'yilmoqda. Chunki bolalarni maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab, ularning milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvori asosan oilada so'ngra bog'chada shakllanadi.

Jamiatimiz tubdan isloh qilinayotgan, ya'ni, aniqrog'i yangilanayotgan hozirgi sharoitda bolalarni ma'naviy-axloqiy rivojlantirishda oila hamda bog'chaning ahamiyatini oshirish dolzarb masala bo'lib turibdi. Mastuhkam tarbiya, chuqur ma'naviyat, imon va diyonat zasinidagi odob-axloq bo'lmasa, faqat jamiyat rivojlanishining o'zidagina emas, balki shaxsiy turmush sharoitida ham hych narsaga erishib bo'lmaydi.

Jamiat a'zolarining bir-birlariga bo'lgan insoniy munosabatlari jamiyat taraqqiyotining zaruriy sharti hisoblanadi. Chunki har bir kishining haqiqiy insonparvarligi, boy ma'naviy go'zalligi Vatan, jamiyat manfaati yo'lida, inson osoyishtaligi, baxt-saodati yo'lida qayg'urishida o'z ifodasini topadi. Odob-axloq, milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvor madaniyati ilk go'zallikdan boshlab, oila tarbiyasi ta'sirida hamda maktabgacha tarbiya muassasalarida shakllanib boradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Aqliy zakovot va ruhiy-ma'naviy salohiyat ma'rifatli insonning ikki qanotidir", – deb ta'kidlaganlari bejiz emas .

Bolalar bog'chalarida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirib borishda quydagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

- milliy umuminsoniy qadriyatlar asosida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish usullari va vositalaridan foydalanishda oddiydan murakkabga, mavhumlikdan aniqlikka o'tish, o'zlashtirish, tajribaga suyanish hamda tarbiyachining ijodkorligi va pedagogik mahoratiga tayanish;

- milliy umuminsoniy an'ana, udum va urf-odatlardan foydalanishda mashg'ulotlarning shakl va uslublari, vositalarini mazmunan tanlay bilish, tanlangan mavzularning maqsadi, tarbiyaviy ahamiyati, samarasi haqidagi bilimlarga ega bo'lish;

- maishiy-madaniy tarbiyaga doir bilimlarni o'rgatishda oila a'zolarining madaniy saviyasi, e'tiqodi, an'analarga munosabati, oila muhitini hisobga olish, xalq teatri, musiqa, madaniyat uyi, havaskorlik va folklor dastalari kabi vositalardan foydalanish va ularga ega bo'lish.

Lekin maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptirishda eng muhim talab – bu bolalarning kundalik hayoti faoliyatini to'g'ri tashkil etish. Bunda asosan ular yashab turgan muhit va tarbiyachining milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz bo'lgan udum va urf-odatlarimiz bilan an'analарimizni to'g'ri tanlay olish uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil eta olishdadir. Chunki bolalar o'z murabbiylariga o'ta ishonch bilan qaraydilar va unga ergashishga, tenglashishga harakat qiladilar.

Shuning uchun tarbiyachi milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda bolalarning milliy umuminsoniy me'yorlariga rioya etishlariga alohida e'tibor beradi. Zero, tayyorlov bog'cha yoshida bu talablarni bajarish mustahkamlana boradi. Pirovard natijada, milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odоб me'yorining mustahkamlanishiga olib keladi. Masalan, bolaning ertalabki salom bilan guruhga kirib kelishi, kiyinishdagi batartiblik, o'zini tutishi, so'zlashishda, xatti-harakatlardan tortib, o'yinchoqlariga munosabati, guruhdagi ozodalikva boshqa tartiblarga rioya etish, ovqatlanish qoidalariga rioya etish, mashg'ulotlarda o'zini tutishi va faol ishtirokigacha ko'zatib boradi va ma'lum maqsadda yo'l-yo'riqlar beradi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'ta ta'sirchanligini hisobga olib, milliy umuminsoniy an'analар, udumlar, urf-odatlar, marosimlardan foydalanishda milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odоб qadriyatni shakllantirishda muayyan me'yorga rioya qilish zarur. Foydalanilgan udumlar, urf-odatlar maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ta'sirchanligini hisobga olgan holda tanlanishi va ma'lum axloq me'yorlarini tarkib toptirishda og'irlik qilmasligi, zeriktirmasligi, o'yin tarzida, yuqori kayfiyatda o'tkazilishi maqsadga muvofiq. Mazkur mashg'ulotlar oddiy nasihatgo'ylik, tanbeh, tantanalardan chetda bo'lib, tabiiy sharoit, samimiy, iliq muhit bilan ta'minlanishi muhimdir. Ba'zida tarbiyachi aytmoqchi bo'lgan fikrini bolalar qisqa savol-javoblar, luqmalar bilan ilg'ab olishlari o'zoq nasihatlardan yaxshi natija beradi. Pedagogik tajriba – sinov ishlari olib borgan qator bog'chalar misolida ishonch hosil qildik. Lekin bu

ishonch o'zbek xalqining milliy umuminsoniy qadriyatlaridan foydalanib o'tkazilganligi bilan alohida diqqatga sazovor.

Bu mashg'ulotlar tarbiyachi ishining samarali bo'lishiga, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar qiziqishini oshirishga yordam beradi. Biz bunga asoslanib, milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz bo'lgan an'analar, udumlar va urf-odatlarini o'rganish vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga doir mashg'ulotlar va tadbirlar o'tkazdik.

Mashg'ulotlarni mazmunli va qiziqarli o'tishi uchun yaxshi tayorgarlik ko'rildi. Qo'rgazmali qurollar, foydalanish uchun kerakli ashyolar, shart-sharoitlar bo'lishi muhim rol o'ynadi. Chunki an'analar, udumlar va urf-odatlarini tanlashda maktabgacha tarbiya yoshidagi bola ko'z o'ngida ota-bobolarimiz siymosi gavdalanadigan bir tushuncha – ko'rgazmadan foydalanish bolalarning qiziqishi va bilimini oshirishni ta'minlaydi.

Masalan, Jizzax shaxridagi 10-bog'cha maktabgacha tayyorlov yoshdagi guruh mashg'ulotida tevarak atrof bilan tanishish bo'yicha "O'lkamizda "Mehrjon" bayrami" mavzusida mashg'ulot o'tkazildi.

Maqsad:

- maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga hosil bayrami – "Mehrjon" bayramining nomlanishi bo'yicha tushuncha berish;
- bu bayramning har yili ko'z faslida o'tkazilishi, unda dala mehnatkashlari mehnat natijalarining namoyish etilishi, qovun hamda o'zum sayllarining o'tkazilishi haqida so'zlab berish;
- maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar qalbida o'zbek xalqining mehnat an'alariga muhabbat tuyg'usini singdirish;
- qadimda ota-bobolarimiz ishtirok etgan milliy umuminsoniy-mavsumiy bayram sayllari bilan tanishtirishni davom ettirish va ular orqali qadriyatlarimizga nisbatan mehr-muhabbat uyg'otish.

Mashg'ulotda o'yin, og'zaki savol-javob uslublaridan foydalanildi. Kerakli jihozlar: sabzavot va poliz ekinlari, har xil mevalardan ko'chma do'konchalar tashkil etish, muomala uchun so'm.

So'ng bolalar "Hosil bayrami" o'yiniga taklif etildi. Eng avval, murabbiy "Hosil bayrami" haqida so'zlab berdi: "Bolalar, biz hozirgi kunda nishonlaydigan "Hosil bayrami"ni ota-bobolarimiz "Mehrjon" deb atashgan. Chunki ona-Yurt saxovati,

dehqonlar mehnatining natijasi – bularning barchasi ona-Yer saxovati, mehri orqali barcha hosil yetishadi deb, “Mehrijon” deb atalgan. Hosil bayrami “Mehrijon” ko’z faslida o’tkaziladi, unda barcha hosillar olib chiqilib, savdo-sotiq qilinadi. Oshpazlar, savdo-sotiq va madaniyat xodimlari xizmat ko’rsatadilar. Dilrabo qo’shiqlar, raqslar orqali bobo-dehqon mehnati qadrlanadi.

Dehqon mehnatini ulug’lovchi she’rlar yangraydi. O’yin-kulgi, xursandchilik avjiga chiqadi. Chunki bu bayram to’kin-sochinlik, xursandchilik bayramidir. Bolalar, o’zbek xalqimizning ana shunday go’zal bayramlari bor. Buni yodda saqlang. Bolalar, “Mehrijon” bayramida nimalar bo’lishini bilib oldingiz. Sizlarga tayyorlov yoshdagi onalar ko’maklashadi, musiqa to’garagining rahbari va uning bolalari madaniyat xodimlarining rolini, tayyorlov yoshdagi opalar savdo xodimi va oshpazlar vazifasini bajaradilar. Sizlar saylga chiqqanlarning vazifasini bajarasizlar”.

Bolalar o’zlari mustaqil holda sabzavot, meva, poliz ekinlari yoki boshqa narsalar harid qilib oladilar. Pul orqali uni “savdo xodimlari” orqali nazorat qilib turiladi. O’yin davomida bolalarning milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvori, yurish-turish va mavzu bo’yicha olgan bilimlarini qo’llash yoki qo’llamasliklari e’tiborga olinadi. Bu o’yinni tayyorlovlar yordamida 2-3 marta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o’zlari mustaqil bajaradilar. Keyinroq o’yinni bilib olish va bajarish davomida uni takomillashtirish tavsiya etiladi.

Tarbiyachi o’yin oxirida har bir maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning bajargan ishi yo’zasidan to’xtalib o’tadi va mashg’ulotni yakunlaydi.

Mazkur mashg’ulot keyingi rollarga bo’lib o’ynash jarayonida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda yaxshi taassurot qoldirdi. Bu savol-javobdan anglab olindi:

- “Mehrijon” bayrami sizga yoqdimi?
- Yanagi yil ham “Mehrijon” bayramini nishonlaysizmi?
- Nimasi sizga yoqdi?
- Hosil bayramida kim nima sotib oldi?

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning javoblaridan, ularning mamnun ekanliklari sezilib turdi.

- “Mehrijon” bayrami menga yoqdi.
- Endi har yili uni bayram qilamiz.

- Menga “Mehrjon”ning sovg’alari qovun-tarvo’z, shirin-shakar mevalar juda yoqdi.
- Biz hamma mevalardan “sotib oldik”.

Yana shu Jizzax tumanidagi “Do’stlik” bog’chasining tayyorlov guruhlaridan birida “Tevarak atrofni tanishtirish” mashg’ulotida “Ramazon hayiti” mavzusida tadbir ham yaxshi natija beradi.

Maqsad – bolalarning milliy umuminsoniy urf-odatlar, milliy umuminsoniy qadriyatlarni bilishi, anglashi, e’zozlashi, ularga nisbatan qiziqishini tarbiyalashdan iborat. Bu mashg’ulot orqali bolalarga milliy umuminsoniy madaniyati me’yorlarini singdirish, o’zbek milliy umuminsoniy qadriyatlarining insonda oliyjanob his-tuyg’ularini tarkib toptirishdan faxrlanish tuyg’usini tarbiyalash.

Mashg’ulotda savol-javob, tushuntirish, og’zaki suhbat uslublaridan foydalanildi. Asosiy tarbiya vositasi teatrlashgan o’yin edi.

Bolalarga, eng avvalo, ramazon oyida tutiladigan 30 kunlik ro’za haqida qisqa suhbat o’tkazildi.

1. Bugun haftaning nechanchi kuni, nomi nima?
2. Hozir qaysi fasl?
3. Bir yilda nechta fasl bor? Nomlarini ketma-ket ayting.
4. Bolalar, Siz qanday baramlarni bilasiz?
5. Ramazon hayiti haqida nimalarni bilasiz? – kabi savollar berildi.

Bolalar javob berganlaridan so’ng, murabbiy mashg’ulotni quydagicha boshlaydi:

Bolalar, bugun Sizlarga Ramazon oyining oxirida o’tkaziladigan “Ramazon hayiti” haqida so’zlab beraman. Ramazon oyi yilda bir marta mehmon bo’ladi. Ramazon har yili 10 kun oldiga surilgan holda keladi. Shunga qarab, ro’zaning oxirigi kuni tugagandan so’ng, ertasi kuni Ramazon hayiti deb belgilanadi. Buning bayram qilinishining boisi Ramazon oyida 30 kun ro’za tutish amalini sog’-salomat ado etib, tutganliklari munosabati bilan xursandchilik etishdir. Ramazon hayitini nishonlash bizning o’zbek milliy umuminsoniy-diniy urf-odatlarimizdan biri. Bu bayramda kishilar chiroyli, toza va pok kiyinib hayitga chiqadilar. Qarindosh-urug’larni, keksalarni hurmat yo’zasidan yo’qlab boradilar. Hayit kuniga atab, har xil pishiriqlar tayyorlanadi, qarovchisi yo’q kasallar holidan habar olinadi. Ularga savob yordami ko’rsatiladi. Bolalar, boshqa bayramlar qatori Ramazon hayiti ham qanchalik yaxshi ekan. Shunday

emasmi? Chunki bu haytda odamlar bir-biriga mehr-oqibat ko'rsatadilar. Bu eng oliyjanob fazilatlaridan hisoblanadi. Kishilarning bir-birlariga mehr-oqibatli bo'lishiga undovchi "Ramazon hayiti" bizning milliy umuminsoniy-diniy bayramimiz ekanligidan faxrlanishimiz lozim.

Bunday ma'lumotdan so'ng bolalarga quyidagi savollar berildi:

Savol: Ramazon hayitida kishilar nimalar qiladilar?

Javob: Bolalar turli-tuman shirinliklar, pishiriqlar tayyorlanishi, toza kiyimlar kiyilishi, bir-birlarining holidan xabar olishlari haqida so'zlab berdilar.

Savol: Ramazon hayiti nimaga o'rgatadi?

Javob: Bolalar bu savolga javob berishda qiynaldilar. Shunda tarbiyachi taklif qildi: Bolalar, kelinglar, birgalikda "O'lkamizda Ramazon hayiti" nomli o'yin o'ynaymiz. Tarbiyachi bolalarga o'yinda ko'maklashdi. O'yinda bolalarning yuqoridagi mavzu bo'yicha olgan bilimlariga tayanildi.

O'yinda qatnashgan bolalar rag'batlantirildi. Mashg'ulot oxirida bolalarning hayit kuni onalariga pishiriqlar pishirishda ko'maklashishi, kiyim-kechaklarini toza saqlashlarini eslatib o'tildi.

Bolalar o'yinda qiziqib ishtirok etdilar. Hayit bayrami Rohilalarning "xonadonida" belgilandi. Rohilaning "buvisi", "bobosi", "onasi", "otasi" bor. Lekin ular alog'ida turishadilar. Rohilalar oilasi arafa kuni hayit bayramiga juda yaxshi tayyorlanishdi. So'ng hayit kuni eng yaxshi "narsalar"dan sumkaga joylashib, "bobosi"ga "yaktak", "qiyiq", "do'ppi", "buvisi"ga ko'yilaylik mato, "ramol" sovg'a tayyorlashadi va ularni ko'rib kelishga, hayit bayrami bilan tabriklashga borishdi.

"Bobosi" bilan "buvisi" ularni quchoq ochib kutib oldilar. To'zatilgan dasturxon xilma-xil noz-na'matlarga to'la edi. Tog'asi, kelinlari, ularning bolalari bilan to'yib-to'yib gaplashishdi. So'ng lazzatli chuchvara yeyilgach, kechki payt uylariga qaytish uchun ruxsat so'radilar. "Buvisi" va "Bobosi" ularga o'zoq umr tilab, oq fotiha berdilar. Rohilalar xayrlashib uylariga jo'nadilar.

Bu o'yin bolalarda juda yaxshi taassurot qoldirdi.

O'yindan so'ng:

- Hammangiz ham buvijonlaringiz va bobojonlaringiz bilan hayitlarda shunday uchrashasizlarmi? – deb so'ralganda, ko'pchilik jo'r ovoz bilan "Ha", deb javob berdilar.

Ularning ko'zlarida uchqun porladi. Faqat Dilrabo mayus edi. Sababi uning bobojoni va buvijoni yo'q ekan.

- Sen oying va dadangni yaxshi ko'rsang, faqat hayit kuni emas, balki hamma vaqt ular bilan yaxshi muomala qilasan, kelajakda tayyorlov bo'lganingda Rohilalarday ulardan xabar olib tursang, ana shunda yaxshi bo'ladi, deyildi. Dilrabo xursand bo'lib ketdi, sakrab ham qo'ydi.

- Men ham shunday qilaman, - dedi Shahnoza xursand bo'lib.

Bu esa bolalarga biz o'tkazgan tajriba ijobiy ta'sir etganining natijasi edi.

Mazkur tadbirlarni va mashg'ulotlarni uyushtirishda qator pedagogik jihatlariga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'lib, bular: milliy umuminsoniylik, shakl rangbarangligi va qiziqarliligi, estetik ta'sirchanlik, tadbirlarga ixtiyoriy ravishda qatnashish kabi tamoyillarga ahamiyat berishga e'tibor qaratildi. Lekin bu bilan birga:

- Milliy umuminsoniy qadriyatlarning mohiyati, uning tarixi, hozirgi kundagi tarbiyaviy ahamiyatini bilish;

- ota-onalar, tarbiyachilar va keng jamoatchilik o'rtasida buni keng targ'ib-tashviq etish;

- urf-odatlar, an'analarni muntazam ravishda ta'lim-tarbiya tarkibiga kiritish;

- bunda har bir guruh, undagi bolalar va har bir bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish va hokazo muhim va zurur bo'ladi.

O'tkazilgan mashg'ulotlardan ko'rinib turibdiki, tarbiyachi milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptirishda milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish masalalarini hal eta oldi. Dastlabki mashg'ulotda bolalarga, birinchidan, rivojlantiruvchi ta'lim berildi (topishmoq va jumboqlar yesildi); ikkinchidan, bolalar tariximiz bilan yoshiga mos ravishda tanishdilar ("Mehrjon" tarixi); uchinchidan, tabiat go'zalliklaridan bahramand bo'ldi (ko'z, qish, sabzavot, mevalar); to'rtinchidan, dehqon mehnatidan bahramand bo'ldi ("Mehrjon" – hosil bayrami, dehqonchilik bayrami) va nihoyat; beshinchidan, butun o'yin davomida ulardagi milliy umuminsoniy va umuminsoniy-atvorni tarkib toptirishga oid hatti-harakatlar ko'zatib borildi. Keyingi mashg'ulotda "Beshik to'yi" o'yini asosida qarindoshlar o'rtasidagi mehr-oqibat, jasorat, urf-odatlarimizga, ota-onalarga hurmat-ehtiromni tarbiyalashga erishildi. Uchunchi mashg'ulotda esa bolalar bilan "Ramazon hayiti"ga bog'ishlab suhbat o'tkazildi. Natijada, bolalar milliy umuminsoniy marosimlarimiz va bayramlarimiz haqida to'laroq ma'lumot olishga,

tayyorlov yoshlilarga hurmat va ehtirom ko'rsatish, marhumlarni xotirlash, keksalar va bemorlarga sahovat qilish kabi xislatlarni his etdilar.

Maktabgacha tayyorlov yoshdagi bolalarning milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari bu boradagi ishlar bir xil emasligini ko'rsatdi. Yuqori darajadagi milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptirishda milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish uslubiyotini bilgan tajribali tarbiyachilar kiritildi.

O'rta darajaga o'rganilayotgan mavzuga oid qoniqarli bilimga ega, lekin o'z bilimini amaliy jihatdan qo'llashda qiynalgan bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish ko'nikma va malakasiga ega bo'lgan tarbiyachilar kiritildi. Past darajaga esa qo'yilgan masalani yaxshi bilmagan, o'z nazariy bilimini, amaliy ko'nikma va malakalarini tajribada qo'llay olmagan, milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish malakasiga ega bo'lmagan tarbiyachilar belgilandi. Ta'kidlab o'tish joizki, ish faoliyati davomida pedagogik tajriba-sinov olib borgan tarbiyachilarning deyarli barchasi malaka oshirish kurslaridan o'tkazildi.

Ko'zatishtlar shuni ko'rsatdiki, bog'chalarda ishlayotgan tarbiyachilarning deyarli 30 foizi o'rta ma'lumotga ega. Bunday jarayonda o'rta ma'lumotli tarbiyachilar bolalarni tarbiyalashda, albatta, ko'zlangan maqsadga erisha olmaydilar. Chunki ularning pedagogika, psixologiya hamda siyosiy va iqtisodiy bilim asoslaridan to'liq bilimga ega emasliklari bolalarni tarbiyalashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Pedagogik tajriba-sinov davomida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga doir pedagogik maslahatlar o'tkazildi. Bog'cha hujjatlari, bolalar faoliyatini tahlil etish, pedagogik ko'zatishtlar, bolalar, tarbiyachilar, ota-onalar bilan suhbat, so'rov varaqalarining tahlili bilan shug'ullanildi.

Natijada, milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga xalaqit berayotgan quyidagi kamchiliklar aniqlandi:

- uslubiy tavsiyalarning yetishmasligi;
- milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bollarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga oid milliy umuminsoniy o'yinchoqlarning yo'qligi va ularni tayyorlashga shart-sharoitlarning mavjud emasligi;

- milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalashga doir nazariy bilim, ko'nikma va malakalarning yetishmasligi;

- milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish yo'llarini to'liq bilmasliklari;
- tarbiyachilarning o'z malakasini izchil oshirib borildi, o'z ishlariga ijodiy yondasha olish yo'llarini bilmasligi.

Bu kamchiliklarni bartaraf etish va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda quyidagi pedagogik tajriba-sinov materiallari turkumlashtirildi:

- milliy umuminsoniy urf-odatlar va an'analarni mazmuniga ko'ra har bir guruh uchun mavzular mazmunini aniqlash;

- egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar asosida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga milliy umuminsoniy madaniyati haqida tushuncha berish, undan amaliy faoliyatda foydalanish;

- o'zlashtirilgan tushunchalar asosida kundalik milliy umuminsoniy va umuminsoniy faoliyatida muomala madaniyati, salomlashish madaniyati, tayyorlovlarni hurmat qilish, o'zini tuta bilishi, nafsini tiya bilishi kabi fazilatlarni tarkib toptirish;

- foydalaniladigan an'analar, udumlar, urf-odatlar bolalar uchun qiziqarli, yoshiga moslarini tanlab, tadbirlar o'tkazishda foydalanish.

1. Mashg'ulotlarni noan'anaviy o'yin shaklida o'tkazish, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning bevosita ishtirok etishiga erishish.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalash tizimi ishlab chiqildi.

Albatta, bu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktabgacha tarbiya muassasalarida xodimlarning olib boradigan ish yo'nalishlari belgilandi.

Milliy umuminsoniy qadriyatni milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida shakllantirish bir butun, yaxlit tizim bo'lib, unda bog'cha mudiri, ota-onalarning ishtirok etishi va bunday yondashuvning to'g'riligini biz olib borgan tadqiqot ishi natijalari tasdiqlaydi. Buni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishga doir bilimlarini rivojlantirishda tarbiyachi amalga oshirgan tadbirlar o'z ifodasini topgan quyidagi 9-jadvaldan bilsa bo'ladi.

№	Tanlangan bolalarning familiyasi, ismi	Bolalar faoliyati	Amalga oshiriladigan tarbiyaviy tadbir
1 2 3 4 5 6	Azizova B. Po'latov I. Rajabov L. Rajabova L. Umirov U. To'rayeva Z.	Tantanalar va an'analarga yaxshi ishtirok etadilar. Berilgan she'r, ashula, ertakni bajonidil aytib beradilar. Ertakni ijodiy hikoya qilib berishni biladilar. Momolar, buvilari aytib bergan rivoyatlardan aytib bera oladilar. Ularga qiziqishlari yaxshi.	Bolalar qiziqishlarini yanada rivojlantirish va o'rgatilgan narsalarni yanada yuqori darajaga ko'tarish; qiziqarli topshiriqlarni berib borish; bunga ota-onalarni ham jalb etish va qiziqitirish.
1 2 3 4 5 6 7 8 9	Tursunova M. Karimova D. Rasulov J. Meliyeva U. Abdiyev A. Xo'jaqulov Sh. Omonova F. Abduraximova Z. Boboyeva B.	Urf-odatlariga bag'ishlangan tantanalarda yaxshi ishtirok etishni xohlaydilar, ammo kuchlari yetmaydi. She'r, ashula va raqslarni juda sust o'zlashtirib oladilar. Qiziqish intilishlari yaxshi, ammo uddalay olishlari qiyinroq. Bolalarni ijodiy rivojlanishiga xos ertaklarni, aytilgan ertaklarni takror aytib bera oladilar.	Bolalar bilan alohida-alohida ishlash, ular uchun ko'proq qiziqarli ishlarni olib borish; uyda ota-onalarga topshiriq bergan holda ular hamkorligida ishlash. Bolalarni ko'proq tadbirlarning asosiy ishtirokchisi sifatida tarbiyalash.

Bolalar ikki guruhga bo'linganda yaxshi natijalarga erishildi. Ayniqsa, ikkinchi guruhdagi bolalar bilan bunday ishlar olib borilganida yaxshi natija berdi. Shunday bolalar, asta-sekin o'z kuchlariga ishonch bilan qaradilar. Milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda tarbiyachi faoliyatini yuqori darajaga ko'tarish uchun quyidagi talablarga e'tibor qaratildi:

- milliy umuminsoniy qadriyatlar bo'lgan ota-bobolarimiz merosini o'rganish;
- xalq og'zaki ijodi, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantiruvchi g'oyalari bilan tanishish;

- milliy umuminsoniy madaniyati tushunchasi, mazmuni-mohiyatini tushuna olish;
- urf-odatlar va an'analarni, ularning tarbiyaviy ahamiyati mohiyatini anglab yetish;
- maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda yaxshi milliy umuminsoniy va umuminsoniyli va madaniyatli bo'lish haqidagi tasavvurlarni rivojlantirib borish;
- milliy umuminsoniy qadriyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni bosqichma-bosqich rivojlantirish.

Shuni aytish joizki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda tarbiyachining mashg'ulotdagi mahorati, bilimi, aqli, idroki, tafakkuri, irodasi, his-tuyg'usi, holati, kayfiyati muhim ahamiyatga ega. O'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalari biz tavsiya etgan uslublar va vositalar tarbiyachilarga yaqindan yordam berdi. Bog'cha tarbiyachilari bilan birgalikda mashg'ulotlar uchun dars ishlanmalari tayyorlandi va u amaliyotga tatbiq qilindi. Bunday ishlar tarbiyachilar va bog'cha mudirlariga yordam berdi. Mashg'ulotlardan: "Buvijonlar davramizda", "Mehrjon bayrami", "Navro'zingiz muborak!", "Chaqaloqqa ism qo'yish", "Kelin salom", "Beshik to'yi", "Sog'ligimiz-boyligimiz" va boshqa bir qancha mavzuda bolalar bilan o'tkazilgan tadbirlar va mashg'ulotlar bolalarda mehribonlik, tartib-intizom, muomala madaniyati, turmush madaniyati, tayyorlovlarga hurmat, kichiklarga shafqat kabi xislatlarni shakllantirildi.

Mahallada o'tkazilgan "Mahallang – baxting", "Bizning mahalla bolalari", "Mahallamiz qizlari", "Mahallamiz pahlavonlari", "Faxriylikka ko'zatish" tadbirlarida bolalar ham ishtirok etib ko'zatganlar. Bog'chalardagi tantanalarda "Tug'ilgan kun", "Muchal to'yi", "Egizaklar", "Kelib-keting bizning bog'chaga", "Bog'chamizda ko'chat ekdik", "Bog'chamizda echkilarga uy quramiz", "Yer maydonchamizda" tadbirlari bog'chalarda o'tkazilgan. "Mehrjon", "Ramazon", "Qurbon hayiti", "Navro'zi olam", "Ko'pkari", "Biz bu kun bellashamiz", "Beshik keldi", "Chaqaloqqa sochqi" kabi bir qancha tadbirlar milliy umuminsoniy urf-odatlarimiz bevosita tarbiyachilar tomonidan tayyorlangan ishlanmalar asosida o'tkazildi. Ularni tayyorlab o'tkazishda "Oila pedagogikasi" [78, 25], "O'zbek udumlari", "Odob chamanzori", "Navro'z va ma'naviyat" [12], "Bolalar bog'chasi dasturi" [37] kabi kitoblar va uslubiy qo'llanmalar tavsiya etildi.

Yuqoridagilarga asoslanib pedagogik tajriba-sinov natijalarini raqamlarda ifodalaganda quyidagi ko'rsatkichlarga ega bo'lindi.

Olingan natijalarni– matematik statistik uslubi yordamida muntazam ravishda ish olib borildi.

11- jadval

Milliy umuminsoniy qadriyatlar	Sinov guruhi			Tajriba guruhi		
	Yuqori	O'rta	Past	Yuqori	O'rta	Past
boy tili, musiqa va qo'shiqchilik san'ati, me'morchilik, xalq amaliy san'ati, oilaviy marosimlar – beshik to'y, tushov kesish, qiz o'zatish, kelin o'zatish	20	50	70	50	30	20
tinchlik, mehnat, fan, adabiyot, san'at, madaniyat	10	40	50	70	20	10

Kuzatish ishlarimizni olib borgan barcha bog'chalarning ko'zatish oxirida savollarga bergan javoblarini tahlil qilar ekanmiz, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirish borasida olib borilgan ta'lim-tarbiyani quyidagi natijalar asosida tahlil qildik. Ko'zatish 20 ta tarbiyalanuvchi bilan o'tkazildi.

12-jadval

Olgan bali	Ko'zatish boshida				Ko'zatish oxirida			
	Sinov guruhi		Tajriba guruhi		Sinov guruhi		Tajriba guruhi	
	Bolalar soni	Foiz hisobida	Bolalar soni	Foiz hisobida	Bolalar soni	Foiz hisobida	Bolalar soni	Foiz hisobida
“5”	26	26	30	30	30	30	60	60
“4”	32	32	34	34	33	33	30	30
“3”	25	25	22	22	30	30	10	10
“2”	17	17	14	14	7	7	-	-

Olib borilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari maktabgacha tarbiya muassasalarining maktabgacha tarbiya yoshidagi guruhlarida o'tkazilgan mashg'ulotlar jarayonida o'zining samarali natijasini berdi.

Demak, xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda;

- oddiydan murakkabga, mavhumlikdan aniqlikka o'tish va tarbiyachining ijodkorligi hamda pedagogik mahoratiga tayanish;

- milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanishda mashg'ulotlarning uslub va usullari, vositalarini yaxlit tanlay olish, tanlangan mavzular maqsadi, mazmuni, tarbiyaviy ahamiyati, samarasiga doir bilimga ega bo'lish;

- oila muhiti, xalq teatrlari, madaniyat uylari, havaskorlik va folklor dastalaridan vosita sifatida foydalanish;

- bolalarning kundalik faoliyati – mashg'ulotlar, o'yin va hokazolarni muammo nuqtai nazardan to'g'ri tashkil etish.

XULOSALAR

Istiqlolga erishgan dastlabki kunlardan boshlab, ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan deb qaralmoqda. Bu islohotlarni amalga oshirishning asosiy negizi sifatida milliy umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish, uni ta'lim-tarbiya iste'moliga kiritish yotadi. Chunki jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ta'lim-tarbiya mazmuni, milliy umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlangan. Bu tamoyil bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Demak, yosh avlod tarbiyasida milliy umuminsoniy qadriyatlar o'ziga xos ahamiyatga ega.

Ayniqsa, yosh avlodda milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda milliy umuminsoniy qadriyatlarimiz muhim ahamiyatga ega. Dunyoga yo'z tutayotgan O'zbekiston Respublikasining taraqqiyoti bugungi kunda bilimli, madaniyatli, salohiyatli fuqaroni shakllantirishga bog'liq. Shunday ekan yosh avlod tarbiyasida, ularning, eng avvalo, ma'naviy-ma'rifiy shakllanishiga bog'liq. Lekin bolalarning har tomonlama kamol topishi o'zluksiz bo'lib, oiladan, bog'cha yoshidan boshlanadi.

Insonga, uning shaxsiga baho berish, tarbiyalashda uning ijobiy yoki salbiy sifatlariga nisbat berish Sharq pedagogikasiga xos xususiyatlardan biri. Bunga "Avesto"dan tortib to "Turkiy guliston yoxud axloq" gacha bo'lgan ta'limiy-axloqiy asarlarda ijobiy va salbiy sifatlar majmuasining sharhlanishida yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ana shunday boy, sanalgan pedagogik madaniyatga ega xalqimiz, o'z tarbiya tizimiga, mazmuniga, uslub va usullariga ega.

Milliy umuminsoniy qadriyatlar vositasida tarbiyani oshirishga tayyor bo'lgan farzdlarni tarbiyalab yetishtirishga xizmat qiladi. Bu borada maktabgacha tarbiya muassasalari oldida muhim va dolzarb muammolar turibdi.

Ana shu muammolarni hal etishda urf-odatlarimiz va an'analarimizdan foydalanish samarali natija beradi. Har bir xalqning o'ziga xos udumlari va urf-odatlari asrlar davomida shakllangan bo'lib, ular ana shu xalq hayotiga singib ketgan. O'zbek xalqining urf-odatlari alohida diqqatga sazovor bo'lib, o'zidan tayyorlovlarni, keksalarni, ustozlarni, ota-ona va aka-opalarni hurmat qilish, bolajonlik, mehmondo'stlik, mehnatsevarlik, tabiat va uning boyliklarini e'zozlash kabi odatlarimiz borki, ularni faqat maktablarda emas, bog'chalarda ham tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Yosh avlodga ana shu milliy umuminsoniy qadriyatlarni singdirish milliy umuminsoniy qadriyatni tarkib toptiradi. Milliy umuminsoniy madaniyati ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, bog'cha va tarbiyaning muhim tarkibiy qismini shakllantirishda asos bo'ladi. Maktabgacha yoshda shakllangan xslq-odob me'yorlariga rioya etish, his-tuyg'u va ma'naviy ong insonning butun kelgusi faoliyatiga ta'sir etadi va umri davomida hal etuvchi rol o'ynaydi. Chunki maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixologik-fiziologik xususiyatlari milliy umuminsoniy va umuminsoniy-odob qadriyatni shakllantirishda qulay davr sanaladi. Maktabgacha tarbiya yoshida, ayniqsa, maktabgacha tayyorlov yoshdagi bolalar, o'ta idrokliligi, fahmi tezligi, zukkoligi bilan ajralib turadi. Bu xususiyat ularda atrofdagi voqyea-hodisalarga faol munosabatda bo'lish qobiliyati, idrok qiladigan narsalariga his-tuyg'u, diqqat-e'tibor bilan qarashi, taqlid qilishi va tasavvur etish jarayonida shakllana boradi. Shuning uchun bu davrda bolaning muomala ehtiyojini ijtimoiy ehtiyojga aylantirish yaxshi natija beradi.

Bu tarbiyaviy ta'sir pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgandagina muvaffaqiyatli chiqadi.

Bu jarayon quyidagi holatlarda amalga oshiriladi:

- faoliyat jarayonida;
- o'zaro muomala jarayonida;
- maishiy turmush tarzida.

Bu faoliyat mehnat, o'yin va bevosita mashg'ulotlarda tarkib topadi.

1. Tayyorlov gurihi bolalarida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda milliy bayramlardan foydalanish.

2. Tayyorlov gurihi bolalarida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda milliy umuminsoniy an'analar, urf-odatlar, udumlar va rasm-rusumlardan foydalanish.

3. Maktabgacha tarbiya muassasalarida xalq o'yinlaridan ko'proq foydalanish.

4. O'zbek xalqining an'analari, urf-odatlari, udumlari, rasm-rusumlariga oid to'plam chop etish, bunda, ayniqsa, maktabgacha tarbiya bilan shug'ullanuvchi mutaxassis olimlar faoliyat ko'rsatishsa, maqsadga muvofiq.

5. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni o'yinchoqlar vositasida tarbiyalash.

6. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni mashg'ulotdan tashqari ishlar vositasida shakllantirish.

7. An'analar, udumlar, urf-odatlar vositasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda milliy umuminsoniy qadriyatni tarbiyalash samarasi ko'p omillarga bog'liq. Xususan:

- ota-onalar savodxonligiga;
- bolalar uchun shart-sharoitlar yaratib berilishiga;
- oilaviy an'analar udumlar va urf-odatlarga oid tadbirlarni o'tkazib turishlarga;
- oilada tayyorlov bo'g'in – bobo va momolar tarbiyasiga;
- oilaning moddiy ta'minlanishiga.

8. Respublika bolalar bog'chalarida milliy umuminsoniy qadriyatni shakllantirishda quyidagi shakllardan foydalanish:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. “O‘zbekiston mustaqillikka erishi ostonasida”. Tosh. “O‘zbekiston”. 2011y. - 440 b.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” .T.: “O‘zbekiston” 2008 yil.
3. .Karimov.I.A. “O‘zbekiston mustaqillikka erishi ostonasida”. Tosh. “O‘zbekiston”. 2011y. - 440 b.
4. Karimov I.A. “Barkamol avlod” O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.Tosh. “Sharq”. – 1997 y – 64 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Bola xuquqlari kafolatlari to‘g‘risida”gi konun T. O‘zbekiston. 2004 y.
6. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori . T.: “Sharq” 1998 y -64 b.
7. Karimov I.A.O'zbekiston 21 asrga intilmoqda. T.:O'zbekiston 2000 y-352 b.
8. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz ma'sulmiz T.: O'zbekiston 2001 y- 432 b.
9. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi . T.: Sharq 1998 y-182 b.
- 10.Karimov.I.A. “O'zbekistonning o'z istiqlol va tarqqiyot yo'li” T.: “O'zbekiston ” 1992 y.
- 11.Maktabgacha ta'lim to'g'risida Nizom.
- 12.Maktabgacha ta'lim davlat standarti
- 13.«Bolalar bogchasida ta'lim-tarbiya dasturlari» Muminova, Sobirova va
- 14.boshqalar.
- 15.M.Rasulova, D.Abdullaeva, S.Oxunjonova, «Bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligi» Toshkent-2004 yil.
- 16.Sh.Shodmonova, «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi» Toshkent-2003.
- 17.F.Yusupova, «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» Toshkent-1994 yil.
- 18.«Bolalarni usimliklar bilan tanishtiruvchi didaktik uyinlar» Akbarova R.T.
- 19.«Maktabgacha yoshda bulgan bolalar uchun rivojlantiruvchi uyinlar».

- 20.«Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» B.I.Loginova, P.G.Samorukovalar
taxriri ostida 1992 yil
- 21.“Barkamol avlod yili” davlat dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi
Prezidentining qarori . O'zbekiston ovozi 28.01.2010 y 1 bet.
- 22.Boymurodov N Amaliy psixologiya T.: 2008 y- 316 b.
- 23.G'oziev E. Umumiy psixologiya T.: 2010 y-544 b.
- 24.Q.Shodieva “Nutq o'stirish uslubi” T.: 2008 й
- 25.S.Jo'raev , F.Qodirov “Kichkintoylar nutqini o'stirish” T.: 2005 y.
- 26.M.Asqarova, G'.Qodirova “Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish” T.:
“O'qituvchi” 2001 y
- 27.P.I.Ivanov, M.Zufarova “Umumiy psixologiya” T.: 2008 y
- 28.E.G'oziev “Ontogeniz psixologiyasi” 2010 y

Internet saytlari:

- 29.[www.press-servis/ .uz](http://www.press-servis.uz).
- 30.[www. Gov.uz](http://www.Gov.uz).
- 31.[www. Iscs.uz](http://www.Iscs.uz)
- 32.[www. Edu.uz](http://www.Edu.uz).
- 33.[www. Ziyo net. Uz](http://www.Ziyo.net)